

H. Kelemen Márta

Késő kelta és kora római kori hamvasztásos sírok Esztergomból

Esztergom a késő kelta időszakban a Dunakanyar legnagyobb és legjelentősebb települése volt. A város területén fekvő nagy kiterjedésű telepek láncolata a várhegyi oppidumot fogta közre. Jelentőségét kedvező földrajzi fekvésének – a vízi útnak, a dunai átkelőhelynek – köszönhette. A rómaiak felismerve ezeket és a Várhegy stratégiai fontosságát, a Duna vonalának katonai megszállását követően itt hozták létre a limes egyik korai táborát, Solvát.

Esztergom–Solván késő vaskori – római kori településtörténeti kutatásának egyik fontos, de az utóbbi évtizedekig teljesen elhanyagolt területe volt a temetők lokalizálása, feltárása, bemutatása. A késő római temetők 1980–1990-es években feltárt sírjainak feldolgozása nemrégiben készült el. Jelenleg a késő kelta és kora római idők, a településekhez mérten rendkívül kevés számú hamvasztásos sírjának bemutatására vállalkoztunk.

Az öt temető helyét az 1. számú lelőhely térképünkön tüntettük fel, az anyag leírása ezek sorrendjében történt.

I. Esztergom–Bánom

A várhegyi késő kelta oppidum, majd a későbbi római castellum hamvasztásos temetője a Várhegytel szemközti területen, a Bánom hegy É–ÉK-i lejtőjén ill. a Szentgyörgymező nevű városrész É-i peremén feküdt. A késő kelta temetőről rendkívül kevés adattal rendelkezünk a terület csaknem teljes beépítettsége miatt, ezért minden újabb kisebb adat csak gyarapíthatja eddigi ismereteinket. A kora római hamvasztásos temető sírjairól 1978-ig nem volt tudomásunk, a későrómai síroknál felhasznált II–III. századi sírkövek alapján gondoltuk, hogy a korai temetőnek valahol a közelben kell lennie.

1978-ban a bánomi lakótelep házainak alapozásakor, a Martsa Alajos utca 5. számú ház területén ásott árokban került elő két sír, melyeknek anyaga ugyan már közlésre került (KELEMEN, 1980, 176–181, 7–8. kép), mégis indokoltnak láttuk újraközlésüket, egyrészt

mert a közlemény képanyaga gyenge minőségben és a nyomdai szerkesztés hibájából hiányosan jelent meg, másrészt az 1. sír vasleleteinek egy része tévesen lett meghatározva.

A leletmentő ásás során először a két sír megmaradt részeit tártuk fel, majd a síroktól K-re fekvő területen 4–5 db 10 m hosszú kutatóárokkaal vizsgáltuk át a területet.

I. sír

A közműárokkal átvágott, megközelítőleg ovális alakú, É–D-i irányú sírgödör, H: 115 cm, Sz: 90 cm kitapasztott oldala 5–6 cm vastagságban vörösre volt átégve. A 40 cm mélységben jelentkező sír 98 cm-ig mélyült. A sírt Ny–K-i irányban vágta át az árok, a helyükön maradt mellékletek között lehullott tapasztás darabok feküdtek. A kalcinált csontok a gödör alján voltak, a kevés csontmaradvány egy felnőtt férfihez tartozott.¹

A kidobott földből összegyűjtött mellékletek: 1. Bronzérem, Traianus (100) BMC 740, Átm.: 2,7 cm, Ltsz: 81.6.5. (2. kép. 7.) – 2. Vastárgy, töredékes, enyhe ívben meghajló téglalakú, belül szegletesen ürege vaslemez, két vége tömör, mindkét vége közelében 1-1 kerek fejű szeggel (az egyik szegnek csak a lyuka van meg), H: 19,5–20 cm, Sz: 3 cm, Ltsz. 81.6.6. (2. kép. 10.) – 3. Lapos tányér (Soldatenteller) egyik darabja, a 9. számú tárgyhoz tartozik. – 4. Pohár (Faltenbecher) egyik darabja, a 8. számú tárgyhoz tartozik.

A sír É-i feléből származó mellékletek: 5. Vas nyak vagy lábperec töredékei, dísztelen, vékony vaslemezről C-alakra behajlítva, a tűzben kissé szétnyílt, az egyik töredék szerint nyitott végei felé négyszög átmetszetű, bunkós végének csak az indítása maradt meg, Átm: 12 cm, Ltsz: 81.6.7. (2. kép. 9.) – 6. Vasszeg, nagyméretű kerek fejjel, rövid szegletes szára derékszögben behajlítva, H: 4,9 cm, Fej Átm: 3,4 cm, Ltsz: 81.6.8. (2. kép. 5.)

A sír D-i feléből származó mellékletek: 7. Vaszegek, 3 db, apró méretűek, rövid szárúak, egyik

lapos kerek fejű, másik kúpos fejű, a harmadik erősen hiányos, H: 2,4–2,3–1,8 cm. Ltsz: 81.6.9. (2. kép 6.) – 8. A Faltenbecher másik darabja, rövid pereme egy barázdával tagolt, oldalán hosszúkas benyomkodások, alsó fele hiányzik, szürke, sárgászörös foltos, finom homokszemcsés anyagú, Pá: 9,4 cm, tör.M: 6,6 cm, Ltsz: 81.6.3. (2. kép 3.) – 9. A Soldatenteller nagyobb töredéke. Kicsi behúzott pereme gyűrűsen megvastagodik, aljában 3, kívül 1-2-3 barázdából álló koncentrikus kör, sárgásszürke színű, csillámszemcsés anyagú, finoman iszapolt, másodlagos égésfoltokkal, belsejét és kívül a perem szélét sárgásbarna festés borítja, M: 3 cm, Pá: 17 cm, Tá: 14,5 cm, Ltsz: 81.6.2. (2. kép 4.) – 10. Kétfülű edény, pereme enyhén megvastagodik, belül enyhe hornyolással, hengerded, lefelé kissé bővülő nyakkal, gömbölyded hasa alul barázdával tagolt alacsony talpban végződik. Peremből induló két szalagfűlén középen sekély hornyolás. Téglasszínű, narancsvörös festéssel, jelenleg kopott felülete eredetileg sima, fényes volt. Egyik füle és részben a pereme kiegészítés, M: 13 cm, Pá: 9,5 cm, Tá: 5 cm, Ltsz: 81.6.1. (2. kép 1.) – 11. Firmamécses alsó fele, sárgásszürke színű, külső oldalán lekopott sárgásbarna festés maradványai, H: 7,2 cm, tör.M: 2,4 cm, Ltsz: 81.6.4. (2. kép 2.) – 12. Vasveret, felül nittszeges félkör alakú, alatta két oldalt kiugró, keskeny szalagtag, formája a ráarakódott rozsdá miatt nem pontosítható, H: 5,4 cm, Ltsz: 81.6.10. (2. kép 8.) – A leletek közé tartozott még egy apró bronzlemez töredéke, amely a gödör alján lévő csontok között feküdt, felszedéskor azonban szétesett.

2. sír

Az 1 sírtól Ny-ra, 45 cm-re feküdt, lefelé szűkülő téglalap alakú, DNY–ÉK-i irányú, D–DK-i szélét az árok elvágtá, Ny–ÉNY-i részén a sírgödör fala 1-2 cm vastagságban vöröstre átégett. H: 150 cm, DNY-i oldalán 55 cm, DK-i vége 40 cm széles volt, alja 85 cm mélyen volt. A hamus, kormos betöltésű sírgödörben szétszórva néhány kalcinált csontszilánk és edénytöredékek, a sír Ny-i végében kis halomba rakva egy felnőtt nő csontmaradványai feküdtek. A sír közepe táján egy vasszeg volt.

A leletek: 1. Vasszeg, kerek kúpos fejű, szegletes szárának vége hiányzik, tör.H: 2,8 cm, fej Á: 2,3 cm, Ltsz: 81.6.25. (2. kép 11.) – 2. S-profilú tál töredéke, vékonyfalú, világossárga, másodlagosan égett, ragasztott, Á: 11,4 cm, Ltsz: 81.6.11. (2. kép 13.) – 3. S-profilú tál nyak-váll-has töredéke, világossárga – vöröses színű, másodlagosan égett, Á: 6,6 cm, Ltsz: 81.6.12. (2. kép 12.) – 4. Tányér vagy tálka töredéke, behúzott peremű, szürke, finom homokszemcsés anyagú, Á: 2,9 cm, Ltsz: 81.6.24. (2. kép 14.) – 5. Csupor oldaltöredéke, kettős kónikus testű, sárga színű, másod-

lagosan égett, Á: 4,2 cm, Ltsz: 81.6.13. (2. kép 15.) – 6. Csupor oldaltöredéke kettős kónikus testű, világosszürke, másodlagosan égett, Á: 5,3 cm, Ltsz: 81.6.14. (2. kép 16.) – 7. Fazék töredék, kihajló gömbölyded peremű, világossárga, másodlagosan égett, Á: 5,9 cm, Ltsz: 81.6.27. (3. kép 1.) – 8. Fésűs fazék ívelten kihajló peremtöredéke, sárgásszürke színű, másodlagosan égett, mész és grafit szemcsés anyagú, Á: 3,2 cm, Ltsz: 81.6.19. (3. kép 2.) – 9. Fésűs kis fazék perem-oldaltöredéke, szürke, sárga foltos, másodlagosan égett, kavics és grafit szemcsés anyagú, a hozzátartozó oldaltöredéken ritka, sekély fésűs dísz, Á: 4,7 cm, Ltsz: 81.6.17. (3. kép 3.) – 10. Nagy fésűs fazék oldal-aljtöredéke, talpig lefutó fésűs díszsel, szürke, vörös foltos, másodlagosan megégett, kavics, mész és grafit szemcsés anyagú, Á: 8,8 cm, Ltsz: 81.6.20. (3. kép 4.) – 11. Fésűs fazék párnás peremtöredéke, szürke, másodlagosan égett, grafit szemcsés anyagú, két aljtöredék tartozik hozzá, Á: 5,3 cm, Ltsz: 81.6.16. (3. kép 5.)

Az anyaghoz további, késő kelta sárga színű tálak oldaltöredéke, nagy vízszintes peremű hombár peremtöredék, fésűs fazekak oldaltöredékei, korongolatlan fazék, és egy római, sárga, belül fényes barnászörös festésű tál oldaltöredéke (Ltsz: 81.6.15, 18, 21, 22, 28, 29, 30.) tartozik.

A területen húzott kutatóárkainkban ép sírra nem találtunk, de az árkok falában több kis szétszántott sírfoltot figyeltünk meg, néhány kalcinált csonttöredékkel, a legszélső árokból egy ép kis edény került elő. Ez fületlen bögre, ívelten kihajló peremű, gömbölyded hasú, sárga színű, finoman iszapolt, M: 8,6 cm, Pá: 7,3 cm, Tá: 3,2 cm, Ltsz: 81.6.26. (3. kép 6.)

Mindkét sír, az ovális és a téglalap alakú is, szórthamvasztásos, sírgödörös sír volt. Az 1. sír kerámia leletei törött állapotban, hiányosan kerültek sírba, és erősen hiányos volt az összes fém tárgy is. Az edények mindegyike provinciális római forma: kétfülű festett korsó (bögre), Faltenbecher, Soldatenteller és egy firmamécses alsó része. Minden darabunk az I. század végén készült és Traianus 100. évi verete szerint a II. század első éveiben kerülhetett földbe.

A fémleletekkel kapcsolatban néhány észrevételünk kiigazításra szorul. A 2. kép. 10. számú vastárgyat tévesen gondoltuk vas törhüvely részének. Igaz ugyan, hogy a mintegy 20 cm hosszú, 3 cm széles tárgy belül szegletesen üreges lemez, azonban mindkét végén le van zárva, és a két végén lévő 1-1 vasszeggel hozzá erősíthették valamihez. Bár az üreges rész valaminek (fa vagy bőr) a foglalata volt, tör vagy kardhüvely nem lehetett. Jelenleg sem tudjuk meghatározni funkcióját, és nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a vasdarab valamely nagyobb tárgynak a része lehetett. Nem elképzelhetetlen az sem, hogy nem az 1. sír halottjához

tartozott, hanem egy korábbi halott halotti máglyájának maradványaként került sírunkba. A 2. kép 8. számú vasveret pontos formáját és funkcióját párhuzam hiányában továbbra sem tudjuk megadni. A vékony vaslemezből C-alakra összehajtott, belül üreges, íves vastárgy töredékeket nagyobb biztonsággal egy nyakperec darabjainak gondoljuk. A két töredék egy cca. 12 cm átmérőjű nyitott karika volt, amely méreténél fogva nyakperec lehetett. A nyakperec kelta férfi viseleti tárgy. A sír egyéb leletei nem utalnak arra, hogy a halott a kelta etnikumhoz tartozott volna. Az üreges vaslemezhez hasonlóan korábbi temetkezésből származónak véljük. A római kori hamvasztásos temető ugyanis – amint azt a 2. számú sírba került törött kelta edénydarabok alapján gondoltuk – annak a késő kelta hamvasztásos temetőnek a folytatása volt, amely Szentgyörgymező irányából terjedt fel a Bánomi dülő ÉNy-i csücskéig. A római kori temetőt az I. század végétől, a II–III. században használták, elsősorban Solva castellumának katonái és családtagjai, de biztosan temetkeztek ide bennszülöttek is. Lucundus azal princeps, valamint Solva nevű leányának sírkövét ebből a temetőből hurcolták át a közeli IV. századi nagy temetőbe (Béke tér, Bánom hegy K-i lejtője) kősírok készítéséhez.

II. Esztergom–Bánomhegy K-i lejtője

1986-ban a Bánom hegy K-i lejtőjén nyitott homokbányában késő római sírok kerültek elő. Az azonnal megkezdett és több éven át tartó ásatás során 335 IV–V. századi sír került feltárássra. 1986-ban, a 66. későrómai sír bontásakor egy késő kelta hamvasztásos sír részlete került elő,² a sír nagy részét a későrómai sír ásásakor elpusztították. A késő római temető Ny-i szélén, a magas part oldalában feküdt a sír, a kelta edénytöredékeket -60 cm mélységben találtuk meg. A kerekded (?) sírgödörnek csak egy kisebb, 68 x 30 cm nagyságú felülete maradt meg, alja -98 cm-nél volt. A sír formáját nem tudjuk meghatározni, csak feltételezzük, hogy nem téglalap vagy négyzet alakú, hanem, ovális, kerek, esetleg egyik végén lekerekített szélű téglalap alakú volt. A sírgödör szélei nem voltak kiégyve. A sír megmaradt mellékletei: 1. Urna, hiányos, töredékekben. Duzzadt, behajlító párnás peremű, nyakbordás, díszítetlen hasú, vöröses sárgás színű, másodlagosan megégett, erősen kavics szemcsés anyagú, M: 22 cm, Pá: 19 cm, Tá: 12,4 cm, Ltsz: 95.264.2. (3. kép 12.) – 2. Tál, behúzott peremű, félgömb alakú, kis gyűrűs talppal, világos sárgásszürke, másodlagosan égett, finoman iszapolt, kiegészített, M: 9,2 cm, Pá: 18 cm, Tá: 5,8 cm, Ltsz: 95.264.1. (3. kép 7.) – 3. Pohár, töredékek, kézzel formált, virágcserep alakú, szegletes, kívül bordás peremmel, nyakán bordával, hasán sekély fésűs

dísz, szürke, grafit és kavics szemcsés anyagú, M: 7 cm, Pá: 8 cm, Tá: 5 cm, Ltsz: 95.264.3. (3. kép 8.) – 4. Fazék töredéke, behajlító, kívül lehajlító párnás perem, sárgászöld színű, megégett, erősen szemcsés anyagú, Á: 2,7 cm, Ltsz: 95.264.4. (3. kép 9.) – 5. Vaskarperec, töredékes, tömör, nyitott végű vashuzal, végei hiányoznak, Á: 8,2 cm, Ltsz: 95.264.5. (3. kép 10.) – 6. Vaskarperec, töredék, tömör vashuzal, íve alapján az előzővel azonos nagyságú volt, Ltsz: 95.264.6. (3. kép 11.) Mindkét karperec a tálban volt, alattuk néhány kalcinált csonttöredék volt, amely valószínűleg egy felnőtt vázához tartozott.

A sír legépebben megmaradt edénye a világosszürke, behúzott peremű tál, amely jelen esetben nem az általában a csontokat tartalmazó urna lefedésére szolgált, hanem az urna mellett állt, benne néhány csontdarab és a két vaskarperec. A tál formája jól ismert a késő kelta időszakban. Kora vaskori eredetű forma, a K-i kelta körben nagyon jellemző. Hunyady 12. formájának egyik variációja (HUNYADY 1942–44, 132, 14. kép 12.) amely minden késő kelta telepen előfordul. A legtöbb ismert darab nálunk a Tabán–Gellérthegy anyagából való (BÓNIS 1969, 176–177.), díszítetlen vagy belső oldalán díszítéssel. A mi tálunknak legjobban két díszetlen tabáni tál felel meg (BÓNIS 1969, Abb. 28, 17, Abb. 33, 13.). Esztergomban a Kossuth utcai fazekas telepen is gyártottak hasonló, díszített tálat (KELEMEN 1999, 94, 97, IV. t. 15–17.). A tálforma a római korban is továbbél.

A 3. kép 12. számú urna a kavicsos anyagú, fésűs fazekak típusához tartozik, bár a mi darabunkon éppen a fésűs dísz hiányzik. Perem formája az esztergomi fazekak között (KELEMEN 1999, III. t. 11–13, IX. t. 13–21.) a leggyakrabban előforduló. A 3. kép 9. számú peremtöredék ugyancsak fésűs fazékhoz tartozott.

A 3. kép 8. számú korongolatlan kis pohár ritkább forma, anyaga és fésűs dísz szerint ez is a fésűs díszű, grafitos edények közé tartozna, de az Esztergom környéki, korongolatlan, kis, urnaalakú poharak (HORVÁTH 1998, 65, Tab. 1.) más perem képzésűek. Meredek oldalú formája a szkíta hatásokat mutató virágcserep alakú edényekhez hasonló, külső profil képzése némileg közelíti a LT–D leletek közé sorolt paradicsompusztai kis pohárhoz. (HUNYADY 1942–44, 139, LXVIII. t. 22.) A mi kis poharunk egyelőre párhuzam nélkül áll.

A tálban talált két díszítetlen vashuzal karperecről töredékességük miatt nem tudjuk, hogy zárt vagy nyitott karikák voltak-e. Vaskarperecek LT–C és D temetők anyagában fordulnak elő (HUNYADY 1942–44, 97, XVIII. t. 6., HORVÁTH 1979, XIV. t. 17/2., HORVÁTH 1987, 122, Pl. XIX, 12, XXX, 13., KELEMEN 1987, 192–193, Pl. X, 3, 200, Pl. XVII, 6., HELLEBRANDT 1999, 58, Pl. XXV, 10, 64, XXIX,

13, 77, XXXIX, 4–6, 218, LXXVIII, 13–14, 281, LXXXIV, 4–5, 243, LXXXVIII, 2.). A mi darabjainkat a sár edényei egyértelműen a LT-D2 periódusra határozzák meg.

1987-ben a 83–84. síroktól É-ra, a 85. sír feltjának nyesésekor, –98 cm mélységben vasleletek kerültek elő, előbb egy vaslándzsa, mellette 10 cm-re egy vaskés, ettől 20 cm-re pedig egy vasolló. A sötétbarna talajban semmiféle objektum jelenséget nem észleltünk és kalcinált csontok sem voltak. A leletek: 1. Vaslándzsa, hosszú, fűzfalevél alakú, közepén sekély éllel, hosszú köpűjében belül a nyélfelerősítés szegecse, H: 43,2 cm, Ltsz: 95.265.1. (3. kép 13.) – 2. Vaskés, íves hátú, széles, rövid pengéje a nyél felőli oldalon egyenes, rövid fogófüles, H: 11,4 cm, Ltsz: 95.265.3. (3. kép. 15.) – 3. Vasolló, kívül ívelt, belül egyenes, szembenéző pengéi egymásra hajtottak, fogószárai alul enyhén kiugró ívben zárulnak, H: 17 cm, Ltsz: 95.265.2. (3. kép 14.).

A hosszütüstű vaslándzsák ahhoz a LT-D kori típushoz tartoznak, amely a LT-B kori, valamivel kisebb méretű, de hasonló formájú és arányú lándzsák továbbfejlődött formája. Jellemzője, hogy a lándzsatest a hegy és a hüvely felé is egyenletesen, enyhe ívben keskenyül el, a hüvely rész kicsit rövidebbé válik. A LT-B időszakának hosszütüstű lándzsái (Sopron-Bécsidomb, Felsőméra stb: HUNYADY 1942–44, 119.) a LT-C korban is előfordulnak (HUNYADY 1942–44, 119–120., HORVÁTH 1987, 124, Pl. XXXI, 11., HELLEBRANDT 1999, 29, Pl. VIII, 9, 77, Pl. XXXIX, 3, 191, Pl. LXXI, 5, 248, Pl. XC, 3–5.) a tipikusan LT-C kori lándzsák mellett. A LT-D időszakban valószínűleg a legelterjedtebb forma volt a Szekszárd–Baktán nagy számban előkerült lándzsa (HUNYADY 1942–44, 120, L. t. 7.), a Kr.e. I. század 2. felébe jól keltezhető vémenői és talán a hódási lelet egyik lándzsája is (HUNYADY 1942–44, 120, 17. kép B. 5, XVII. t. 2.). A bányai lándzsa legközelebbi párhuzamai Esztergomban kerültek elő (KELEMEN 1987, 184, Pl. IX, 17, 203, Pl. XVIII, 7.). Egyik a Földműves utcában, a szentgyörgymezői kelta telep közelében, a másik Esztergom közelebről ismeretlen lelőhelyéről származik. A három lándzsa formai és méretbeli egyezéseket mutat, de egyiket sem tudjuk pontosabban keltezni a LT-D időszakon belül.

A széles, rövid pengéjű vaskések a LT-C–D időszak jellemzői. A Hunyady által LT-D korba sorolt munkácsi és kupinóvi kések (HUNYADY 1942–44, 125, LII. t. 17–18.) nem egyeznek formailag az esztergomi késsel. Sokkal közelebb áll hozzá a LT-C kori kések egy csoportja, így a hegyesdi, a magyar-szerdahelyi, Rezi–Rezicséri temetők hasonló formájú, de a miénknél keskenyebb pengéjű kései (HORVÁTH 1987, 76, Pl. VIII, 5, 91–92, Pl. XII, 5, 12, 104, Pl.

XIX, 11–12.). A szlovákiai kelta temetők anyagának összehasonlítása is ezt eredményezi, a mi késformánk nagyon közel áll az Ógyalla (Hurbanovo)–abadombi temető egyik széles pengéjű késéhez (BENADIK 1957, Abb. 19, 9, Taf. XVII, 20, Abb. 19, 9.). Funkciójukat tekintve borotvakések (PIČ 1906, Pl. XXXIV, 1–2.). A kelta forma a római korban is használatban volt (Solymár: KOCZTUR 1991, XI. t. 42/13.).

A vasolló ugyancsak a LT-B időszaktól ismert, folyamatosan használt és szinte változatlan formájú eszköz volt. A LT-B korban még ritka lelet, gyakoribbá a LT-C korban válik, (HUNYADY 1942–44, 125, 17, 20, 22, 23, 37. képek, LIII. t. 24–26.) a harcos sírok csaknem mindig jelenlévő egyik lelete, a vasolló ugyanis nélkülözhetetlen része volt a katonai felszerelésnek. Formailag csak a LT-D időszakban módosul kissé, annyiban, hogy a rúgós fogórész körformát képez (PIČ 1906, 84., Pl. XXXIV, 15., FILIP 1956, 535, Taf. CXXI, 5.), ez azonban nem kizárólagos, a LT-C forma a római korban is megtalálható (BÓNIS 1960, 109, Abb. 24, 1, Taf. XVIII, 7.). A mi darabunk körfogós, hasonló olló került elő a tabáni telep egyik gödrében (BÓNIS 1969, 198, Abb. 47, 5.) kora római cserepekkel együtt, vagyis a LT-D kor végéről.

A vaslándzsa, vasolló és a vágó vagy borotvakés megszokott sirmelléklet együttes késő kelta sírokban. Számos hamvasztásos sírban fordul elő, mindig férfi halott mellékleteként. A Bruckköbel-i sírban talált olló és kés (SCHÖNBERGER 1952, 111, Taf. 8, 1–3.) pontosan a mi darabjaink megfelelője, csupán a lándzsa formája más, a mi lándzsánk alakja viszont számos más sírban talált darabbal megegyező (SCHÖNBERGER 1952, Taf. 1, 24, 31, Taf. 2, 21, Taf. 12, 57–58, Taf. 14, 45–46.). A Wetterau környéki késő kelta hamvasztásos temetők anyagát Schönberger a Kr.e. I. század – Kr.u. I. század elejéig keltezi (SCHÖNBERGER 1952, 43, 97.). Hasonló összetételű sírok ismeretesek Karaburmából (TODOROVIC 1972, 4/4, 10/3, 12/2, 13/4–6, 17/1, 25/2–3, 26/7, 28/2, 31/1, 32/3, 33/3, 37/1, 44/2–3, 50/10–11, 51/3, 94/1, 99/3, 105/3, 112/3–6, 137/4, 8–9, 172/3–4, 324/2, 4.), amelynek anyagában mindhárom vastárgyunkra találunk példát, sőt a IV. periódusba (Kr.e. 85–15) sorolt 97. sír példányai (TODOROVIC 1972, 92–94, Taf. XXX, 97/3–5, 7, 15.) azonosak a miénknél. A három vastárgyat lelőköri körülményei alapján nem lehet egyértelműen sírleletnek tekinteni, legfeljebb jelképes temetkezésnek.

A későrómai sírok bontása során számos, másodlagosan égett késő kelta edénytöredék, valamint egy bronzfibula került elő, ezek is a későrómai síroknál lényegesen magasabban fekvő szétdőlt késő kelta hamvasztásos sírok leletei voltak, telep jelenséget a területen nem észleltünk.

A szórványleletek

1. Bronzfibula, ép, vékony drótból hajlított, alsóhúros, kengyelén a láb visszahajtott végéből csavart 4 hurokkal és spirálissal, H: 5,3 cm, Ltsz: 95.266.1. (3. kép 16.) – 2. Táltörödékek, S-profilú, sárga és világosszürke színű, másodlagosan égett töredékek, perem oldal és aljtörödékek, 12 db, Ltsz: 95.266.6, 8, 17, 21, 26–31, 33. (4. kép 1–7.) – 3. Tál töredékek, félgömb alakú, behúzott peremű, sárga és világosszürke színű, másodlagosan égett töredékek, 3 db, Á: 6,8–4,6 cm, Ltsz: 95.266.5, 18, 32. (4. kép 8–9.) – 4. Kantharosz töredékek, kisméretű, sárga és világosszürke, másodlagosan égett perem-nyaktörödékek, a nyakon 2-2 ill. 3-3 karcolt vonaldísz, 2 db, Á: 3,7–3,5 cm, Ltsz: 95.266.7, 15. (4. kép 10–11.) – 5. Fazékurna, oldaltörödékek, a vállon 2-2 barázdacsík között besimított hullámvonallal és ívelten kihajló peremtörödékek, világosszürke, másodlagosan égett, Á: 65,5 cm, és 5,6 cm, Ltsz: 95.266.14, 34. (4. kép 12–13.) – 6. Bögre töredék, kihajló peremű, kisméretű, dísztelen, sárga színű, másodlagosan égett, 2 db, Á: 3,4 cm, Ltsz: 95.266.11. (4. kép 14.) – 7. Fazék, fésűs fazekak oldaltörödékei, és párnás, dudoros és rézsútosan lehajló pereműek. Szürke-fekete, sárgászörös foltosak, erősen kavicszemcsés anyagúak, 18 db, 6 töredék grafitzemcsés is, Ltsz: 95.266.2–4, 9–10, 12–13, 16, 19–20, 22–25, 35–36. (4. kép 15–29.)

A spiráldíszes ép drótfibulánk közeli rokonságban áll a Hunyady I. által „vitézkötéses“ fibulának nevezett 8-as hurokdíszes ill. hurokdíszes kengyelű bronz drótfibulákkal. Hunyady a fibulát (Jutas, Velemszentvid) K-i eredetűnek határozta meg, amely a boszniai illír kultúrkörből került át a kelta anyagba, míg a hurkos vagy huroksoros (Szalacska) darabok inkább a Ny-i anyaghoz kapcsolódnak. (HUNYADY 1942–44, 32–33, XXI, t. 16–17.) Spiráldíszes darabokról nem tesz említést.

J. Filip nem választja szét a típus különböző formáit, a 8-as hurkos, hurkos és spiráldíszes darabok kialakulásának időpontját a Kr.e. III. század 2. felébe, virágkorát a II. századra helyezte és valószínűsíti, hogy a Kr.e. I. század 1. feléig használatban volt (FILIP 1956, 99, obr. 30, 7–8, 11, Tab. CXXVI, 6.).

Szabó M. egy Deloszon előkerült 8-as hurkos díszű fibula közlése kapcsán összefoglalja a fibula eredetéről, elterjedési területéről való addigi ismereteinket. (SZABÓ 1971, 39–45.) Megállapítja, hogy egy koravaskori fibulaforma kelta korban továbbfejlődött típusáról, forma változatairól van szó, amely a 8-as hurokkal díszített Hallstatt típusú fibulából és a spirállábú „pestrupi“ fibulából alakult ki. A lábat díszítő spiráldrót a Ny-i területek fibuláin a kengyelre is átterjed, míg a 8-as hurokdísz a K-i fibulákon lesz

jellemzőbb. A két díszítmény együtt a morvaországi Malomericében előkerült fibulán (FILIP 1956, obr. 30., SZABÓ 1971, 41, 4. kép) jelenik meg a Kr.e. IV. század végén – III. század elején. A vitézkötéses mustra az ú.n. középlaten drótfibulán, ill. az ívfibulák kengyelén található, mégpedig két változatban, vagy a kengyelen, vagy a felhajló láb huzaljából kialakított 8-as hurkokat erősítik a kengyelhez. Így egy nyitott és egy zárt felsőrészű forma alakult ki (SZABÓ 1971, 4, 6–7. kép). Mindkét forma megvan a LT–C időszakban, de nyitott szerkezetű darabot a LT–D időszakából már nem ismerünk.

Magyarországon a nyitott és zárt forma is jelen van. A két formaváltozat megkülönböztetése nélkül legutóbb Hellebrandt M. gyűjtötte össze az általa közölt bodroghalmi fibula kapcsán (HELLEBRANDT 1999, 193, Fig. 123, Pl. LXVIII, 12–13.) a vitézkötéses fibulákat. Minden ismert darabot a LT–C időszakra kelteztek.

Az esztergomi spirálhurkos zárt felsőrészű drótfibula pontos megfelelőjét nem ismerjük. A spirálhurkos fibula formai elrendezése a LT–B időszakába nyúlik vissza. Bulgária legkorábbi kelta leletei közé sorolják (WOZNIÁK 1975, 180, Taf. I, 9–10.) azt az arany fibulapárt, melyeken a kengyel fölé visszahajtott láb spirálisok sorába rendezése látható, Koprinkában, az antik Seuthopolis nekropoliszában kerültek elő. Fibulánk LT–C kori előzményének a sávolyi (HORVÁTH 1973, 285, LXVIII, t. 1–2.), magyar-szerdahelyi (HORVÁTH 1979, 54, XI, t. 11/1–2., HORVÁTH 1987, 89, Pl. XI, 3–4.), és váci (HELLEBRANDT 1999, 85, Pl. XXVI, 16.) középlaten drótfibulákat tarthatjuk, melyeknek a kengyelre visszahajló lábát 1 spirálhurok díszíti. A sávolyi (HORVÁTH 1973, 285, LVIII, t. 1–2.) és magyar-szerdahelyi (HORVÁTH 1979, 54, Pl. XI, 11/1–2., HORVÁTH 1987, 89, Pl. XI, 3–4.) LT–C közepére keltezett daraboknál a spirálhurok csak érinti a kengyelt, a váci, valószínűleg a C2 periódusból származó darabon a spirál már hozzá van erősítve a kengyelhez. Ugyanilyen formájú az Ógyalla–abadombi temető 9. hamvasztásos sírjából előkerült drótfibula (BENADIK 1957, 49, 129, obr. 15, 5, Taf. XVII, 2–3.), amely ugyancsak a LT–C2 időszakából származik. Romániában a Zimnicea-i temetőben került elő hasonló darab (ALEXANDRESCU 1980, 100, Fig. 49, 2.). A LT–C korszak végéről származik a Rezi–Rezicséri temető 47. sírjában előkerült, kengyelében két, egymással szemben elhelyezett hurokspirállal díszített kis fibula (HORVÁTH 1987, 117, Pl. XXV, 20.). Ehhez a típushoz sorolhatunk még egy Ny-Kisásziában talált sérült példányt is (SZABÓ 1971, 44, 10. kép), amelynek kengyelén 2 spirálhurok látható, a spirálhurkok között a drót a kengyelre van rátekerve (a spirálmenet megszakadásakor a felhajtott láb vége elvált a

kengyeltől). Végül egy töredékes, de a mi darabunkhoz talán leginkább hasonlító manchingi darabot (FILIP 1956, obr. 30, 11.) említünk. Az esztergomi fibula szórvány darab, amely egy LT–D kori temető területén került elő, kétségtelenül egykor sírlelet lehetett. A környezetéből ismert edénytöredékek és vasleletek a LT–D korra keltezhetők, nincs okunk kételkedni, hogy ez a fibula a Kr.e. I. század terméke, ennél pontosabban azonban nem tudjuk keltezni.

Az edénytöredékeket a 7, 8, 9, 34, 47, 50, 57, 58, 59, 60, 73, 79, 100. sírok feletti földből ill. a későrómai sírok földjéből gyűjtöttük. Ez viszonylag jól körülhatárolja a késő kelta hamvasztásos kis temető területét, amely a későrómai temető D-i részén helyezkedik el, és térképre vetítve jól mutatja, hogy nem függ össze a kora római hamvasztásos temetővel, amely a későrómai temetőtől É-ra volt. Az előkerült leletanyag, a fémek és a kerámia is, a LT–D időszakából, a Kr.e. I. századból származik, és nem fordul elő közöttük kora római edénytöredék. Ez azt jelenti, hogy a Bánom hegy K-i lejtőjén volt egy különálló, csak kelták által használt, mintegy 95 x 85 m nagyságú kis temető, amiről eddig nem volt tudomásunk.

A sírokat a mai felszíntől 60–80 cm mélyre ásták, a hamvasztásos sírok egy részét már a késő római időszakban, más részét az újkorban, szőlő és gyümölcsfa telepítések során szétművelték.

Az előkerült leletanyagból a kerámia mindegyike jól ismert, és Esztergomból már több ízben közzétett telep és edényégető kemencékben előkerült formákhoz tartozik, ezért ezekkel külön nem foglalkozunk. A fémek ritkább leletek, különösen a bronzfibula, amely Magyarország területén sem tartozik a gyakori leletek közé.

III. Esztergom–Bajcsy-Zsilinszky utca

1994-ben a Bajcsy-Zs. utca 5. számú ház belső udvarán alapozási árkok ásása közben egy római sírkő, és edények kerültek elő.³ A sírkő kiemelése után a terület átkutatásakor megállapítottuk, hogy az edények egy hamvasztásos sír leletei voltak, de nem tartoztak össze a sírkővel. A rövid leletmentő ásatás még egy további sírt, valamint római és középkori telepmaradványokat eredményezett.

1. sír

Formáját, irányát nem ismerjük, leleteit a munkások szedték ki, a kidobott földben sírregetésre utaló nyomokat nem találtunk. Mellékletek: 1. Urna, tojásdad testű, rézsútosan kihajló peremmel, vállán ujjbenyomkodásos borda lécsor, szürke, sárgásbarna foltos, korongolatlan, durva, kagylós anyagú, belsejében a kalcinált csontok, M: 20,4 cm, Pá: 15 cm, Tá: 8,8 cm, Ltsz: 95.10.1. (4. kép 30.) – 2. Csésze, enyhén

ívelt oldalú csonkakúp alakú, peremtől induló, aljhoz lefutó fül csonkjával, szürkésfekete színű, korongolatlan, apró kavicszemcsés anyagú, M: 5,7–6 cm, Pá: 9,5 cm, Tá: 6 cm, Ltsz: 95.10.3. (4. kép 32.) – 3. Üvegfiola, kihajló peremmel, teste csepp alakú, halvány kék színű, M: 7,8 cm, Ltsz: 95.10.2. (4. kép 31.)

2. sír

Urnasír, az 1. sírtól DNy-ra, 3 m-re, az épület D-i falától 170 cm-re, –330 cm mélyen, sírgödör foltja az erősen kevert talajban nem látszódott. Az urna peremét a munkások elnyesték. Az edény belsejében lévő kalcinált csontok egy középkorú felnőtt maradványai. Az urna kettős kónikus testű, pereme hiányzik, vállán barázdák közötti sávban besimított hullámvonal, hasa törésvonalában 2 sor sekélyen benyomott oválisok, de a sorok nem futnak egészen körbe. Szürke színű, finoman iszapolt, korongolt, tör.M: 34,4 cm, Tá: 11,3 cm, Ltsz: 95.11.1. (5. kép 1.)

3. sír

Az előző sír mellett, téglalap alakú, H: 203 cm, Sz: 110–113 cm, Iránya: 34/64 ÉÉNy–DDK, –350 cm mélyen. A sírgödör felső felének széle és a sírgödör alja 1–2 cm vastagságban vörösre átégett, betöltése fekete kormos, szürke hamus, kevert föld volt. A kevés kalcinált csont, amely részben egy felnőtt egyénhez, részben egy állathoz, talán kutyához tartozott, az egész sírgödör területén volt szétszórva. A sírban talált mellékletek összetörve, a 3. számú urnát kivéve hiányosan kerültek a sírba. A mellékletek: 1. Urnafazék, pereme rézsútosan kihajlik, a nyak hajlatában egy barázdával tagolt, hasa gömbölyded, alul enyhén ívelt talpban végződik, hasának közepén benyomott ferde vonalak. Világos szürke, kívül simított felületű, korongolt, másodlagosan égett, töredékekből összeállított, M: 19,6 cm, Tá: 8 cm, Ltsz: 95.12.3–4. (5. kép 2.) – 2. Fazék, pereme rézsútosan kihajlik, hasa gömbölyű, vállán sekély vízszintes fésűs dísz, alja hiányzik. Közép szürke színű, finom szemcsés anyagú, vékonyfalú, korongolt, tör.M: 7,3 cm, Pá: 9,8 cm, Ltsz: 95.11.4. (5. kép 3.) – 3. Korsó, sima pereme tölcseresen kihajló, hosszú, szűk hengeres nyakú, gömbölyű hasa lefelé összeszűkül, kis talpban végződik, nyakról induló, vállra lefutó szalag füle 2 x hornyolt. Finoman iszapolt, korongolt, eredetileg sárga színű volt, nagy része másodlagosan szürkére égett. Hasán vörös sávfestés volt, amelynek nagy része feketére égett. Enyhén deformálódott, töredékekből összeállított, kiegészített, M: 27,2 cm, Pá: 6,4 cm, Tá: 7,2 cm, Ltsz: 95.11.3. (5. kép 4.) – 4. Urnafazék, rövid, kihajló peremmel, tojásdad testű, korongolatlan. Sötétszürke, világosbarna foltos, tört kagylós és kavicsos anyagú, durva, egyenetlen felületű, ragasztott, kiegészített,

M: 22,8 cm, Pá: 18,8 cm, Tá: 12 cm, Ltsz: 95.11.2. (5. kép 5.).

Az 1. sír tojásdad testű, kihajló peremű, kagylós anyagú, korongolatlan, vállán ujjbenyomkodásos lécsorral díszített fazeka a korongolatlan kerámia V. típusához, annak I altípusához tartozik, (HORVÁTH 1998, 68, Tab. 2.) amelynek jellegzetessége a dák jellegű díszítésmód. A forma és díszítésmód eredetét a dák kultúrkörbe helyezik. Crisán szerint (CRISÁN 1969, 161–162., 1978, Taf. 84.) a geto-dák kultúra klasszikus fázisának (Kr.e. 100 – Kr.u. 106) tipikus formája ez a fazék, amely vízszintes vagy függőleges ill. íves formában felrakott ujjnyomkodásos lécsorral vagy bütykökkel van díszítve. Dácia területén kívül gyakori K- és DNy-Szlovákia késő kelta – kora római kori telepein és temetőiben (BUDINSKY-KRICKA – LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 301.), és a Délvidéken (JOVANOVIĆ 1988, Taf. XIX.). A forma és díszítésmód a Dunakanyar késő kelta és kora római telepein is feltűnik (HORVÁTH 1998, 70–71.).

A vízszintes ujjbenyomkodásos vagy bevágásokkal díszített lécsor dísz a késő kelta anyagban sokkal gyakoribb a behúzott peremű, hordó alakú fazekakon (BÓNIS 1969, Abb. 12, 23–24., 32, 19., 88, 10., 93, 17–18, 26, 28., 96, 8., 104, 1–2.), a kihajló peremű fazekakon inkább a bütyökdísz ill. a függőleges ill. girlandos ujjbenyomkodás jellemző (BÓNIS 1969, Abb. 6, 3., 17, 24., 19, 26., 22, 1., 27, 24., 33, 27, 34, 20, 32., 87, 29.). A Kr.u. I. században a telepek egyik jellegzetes formája a kihajló peremű, kagylós anyagú, vízszintes szalagdíszes vagy bütyökdíszes korongolatlan fazék lesz, és a II. században, sőt még a III. század elején is előfordul. Esztergom környékén korai telepeink mindegyikén megtalálható.

A dák jellegű kerámia megjelenésének időpontját a LT-D2 korszakkal (Kr.e. I. század 2. fele, Kr.u. I. század eleje) jelölhetjük meg. Az ekkor keletkezett telepek (Esztergom-Szentgyörgymező II., Sziget) jelenleg még feldolgozásra váró anyaga DNy-Szlovákia kelta-dák telepeinek anyagával mutat szorosabb kapcsolatokat. A szentgyörgymezői II. telep a vidék római foglalásáig állhatott fenn, de Szentgyörgymező más részein a késő kelta lakosság háborítatlanul élt tovább a kora császárkorban. Ezért az edényforma az I. században létesült temető anyagában természetes módon van jelen.

A forma és díszítés Pannonia I–II. századi bennszülött telepein gyakori, igen sok darab került elő Ménfőcsanakon (SZÖNYI 1995, 219, Abb. 2, 1–2, 4.), a Kr.u. I. század 2. harmadától a II. század 3. harmadáig keltezett településen, de hamvasztásos temetőkben is feltűnik, így a sárbogárdi, a Flavius kortól a II. század 1. harmadáig keltezett eraviszkusz temetőben (BÁNKI 1998, 81, Abb. 13, 31/1, Abb. 25, 1.).

A sír másik edénye egy, már fül nélkül sírba került

fülescsésze, a korongolatlan kerámia XIII. típusához sorolt csészék 2. altípusához tartozik (HORVÁTH 1998, 69, Tab. 4.). A kónikus falú dák csészékkel ellentétben ritkábban fordul elő késő kelta anyagban (BÓNIS 1969, Abb. 97, 2., Esztergomban a Szentgyörgymező II. és a Várhegy anyagában) ez a meredek oldalú fülescsésze, és inkább ismert kora császárkori bennszülött telepek anyagából. Fületlen változatai a ménfőcsanaki telepen (SZÖNYI 1995, 219, Abb. 3, 1.), a sárbogárdi temető 18. sírjában került elő (BÁNKI 1998, 94, Abb. 9, 2., 25, 14.), de a zempléni temető 2. halmában is találtak (BUDINSKY-KRICKA – LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 301, Pl. IX. 18.).

A sír harmadik edénye a kis, csepp alakú balsamarium, az I. század jellegzetes üvegformája (Isings 8. típus), a II. század kezdetéig volt használatban (BARKÓCZI 1988, 111–112, Nr. 191, Taf. XVII.). Pannoniában elsősorban a Ny-i részekben (Emona, Savaria, Scarbantia, Carnuntum) került elő, Keszthely-Újmajorban Pó-vidéki terra sigillatával együtt. A mi darabunk a Savaria-Hámán K. úti, 85-140 közé keltezett temető 19. sírjából előkerült balsamariummal azonos forma (MÓCSY 1954, 189, 5. kép 19/2.), és ilyen darab ismert Brigetioból is (BENKŐ 1962, 1b/13., RÓMAI ÜVEGEK 26, VIII. t. 3, 5–6.). Az esztergomi darab legvalószínűbb keltezése a Flaviuskor-I. század vége.

A 2. sír korongolt, szürke, simított felületű, szűk nyakú, kettős kónikus testű urnája anyagában, besimított hullámvonalas díszével a késő kelta típusú urnák közé sorolható. Bár a pereme hiányzik, valószínűleg ívelten kihajló volt. Tipikus átmeneti forma: színe, kidolgozása, díszítése a késő kelta edények sajátosságait mutatja, amely a LT–D elején jelenik meg (Borjád, Regöly, Surcin), és az egész korszakban gyártják (HUNYADY 1942–44, 146–147., BÓNIS 1969, Abb. 4., 11, 3., 16, 5., 17, 19., 27, 19., 31, 16., 34, 14., 35, 24., 38, 14., 49, 35., 87, 33., 88, 21, 90, 33., 91, 26., 94, 24., 97, 8., 99, 9., HORVÁTH 1987, 83, Pl. VIII, 6., 125, Pl. XXXV, 9.). Edényünkhöz legközelebb a LT–D második felébe keltezhető szerémségi edények csoportja áll. Esztergomban edényformánk szélesebb nyakú változatát a Kossuth utcai műhelyben (KELEMEN 1999, 99, V. t. 1., VIII. t. 4.), a szűk nyakú formát a szentgyörgymezői telepen (közvetlenül) állították elő. A forma és díszítésmód tovább él a római kori fazekakon. A kettős kónikus forma kihajló vagy vízszintes peremmel, festve, hullámvonalakkal díszítve az I. század vége – II. századi temetők anyagában fordul elő, (BÓNIS 1942, 12, VII. t. 2, XII. t. 2., PALÁGYI 1981, 23, Taf. 5, 12.) a kelta hagyományok folytatásaként számon tartott hullámvonal dísz az ugyancsak kelta eredetű tojás testű fazekakon is megjelenik (BÓNIS 1942, XI. t. 7–8.,

PALÁGYI-NAGY 2000, 110–111, Taf. IX, 7.). Az edény hasán lévő ovális (mandula alakú) benyomkodásos sorminta (Manching: PINGEL 1971, Taf. 125, 13, Nr. 1521.) a római korban is továbbél, sajátosan a legkorábbi anyagban (BÓNIS 1942, 11.). A 2. sír edényét az I. század 2. felére keltezhetjük.

A 3. sírból négy edény került elő. A 5. kép. 2. számú edény felső része nagyon hiányosan maradt meg. Anyaga, színe, simított felülete alapján ez is a késő kelta edények csoportjába sorolható. Az edény peremképzése ritka, Tabánban hasonló peremtöredék került elő (BÓNIS 1969, Abb. 34, 10.). Az edény hasán a 2. sír edényéhez hasonlóan sekély, szegletes benyomkodások sora van, amely a császárkorban nagyon elterjedt fogadíszy egyik formája.

Az 5. kép 3. számú edény kis, fazék alakú bögre, tipikus római készítmény, homokos anyagú formája I. század végi – II. századi leletegyüttesekben gyakorta előfordul (BÓNIS 1942, 16, XVIII. t. 13, 27, 29., PALÁGYI-NAGY 2000, 122, Taf. XII, 9.) hamvasztásos temetőkben, Savariában Domitianus és Nerva éremmel (MÓCSY 1954, 2/1, 14/7 (Domitianus), 37/6, 41/3 (Nerva), 44/4, 48/2, 49/2, 56/4, 61/1, 62/1, 63/3, 65/4, 68/2., BUÓCZ 1961, 236, III/2, VI/3, VII/1, VIII/2, X/4, XVIII/2, XXXI/4, XXXIII/3.).

A vörös sávfestéses korsó formája itáliai eredetű, a tölcséres szájú, gömb hasú korsók közé tartozik. Formája a poetovioi és emonai temetőkben gyakori, az egyik sírban Vespasianus éremmel együtt került elő (BÓNIS 1942, 26, XXVII. t. 5.). A mi korsónk kissé nyúlánkabb és hasát vörös sávfestés díszíti. A solymári temető 31. sírjából előkerült vörös festésű, II. századi korsó formailag közel áll a mi korsónkhoz (KOCZTUR 1991, VIII. t. 31/5.). Az Esztergom-Dózsa György téri késő kelta – kora római kori, I–II. század fordulójára keltezett fazekas kemencében előkerült vörös sávfestéses füles kancsó töredék (KELEMEN 1980, 175, 6. kép) kapcsán utaltunk már arra, hogy az ismert II–III. századi brigetioi sávós kerámián (BÓNIS 1970, 75.) kívül feltételezhető vörös sávfestéses edénykészítés másutt és korábban is. Talán éppen Esztergomban, ahol számos kelta fazekasműhely működött, és ahol a kelta fazekas hagyományok római kori folyamatossága bizonyítható, a vörös sávfestés pedig kelta eredetű. A 3. sír korsója minden valószínűség szerint helyi készítmény, amely legkésőbb a II. század kezdetén készült. Keltezésünket az is alátámasztja, hogy ez a kis, az I. század 2. felében fennálló temető valamikor a II. század elején szűnhetett meg és helyén település (vicus) jött létre.⁴

A sír 4. edénye az 1. sír urna fazekához hasonlóan kagylós anyagú, korongolatlan és díszítetlen. Esztergom környékén késő kelta – kora római telepeken gyakran előfordul.

A temető rítusáról annyit állapíthatunk meg, hogy megtalálható benne az I. századra jellemző urnás temetkezés (1–2. sír), és a K-i részre inkább jellemző, a II. század elejétől nagyobb számban előforduló szórthamvasztásos, égetéses oldalú sírforma (3. sír) is. Az előkerült leletanyag is bizonyos fokú kettősséget mutat: az urnasírokban az átmeneti korszak késő kelta, korongolt és korongolatlan edényei mellett már jelen van a római import árú. A leletanyag kapcsán említenünk kell a 3. sír közelében előkerült sírkövet (7. kép) is. A kő felső részében egy katonát látunk hadi felszerelésben, felirata szerint a követ Crescensnek, Iulio fiának, a cohors I Augusta Ituraeorum 43 éves korában, 23 évi szolgálat után elhunyt katonájának állították. A cohors Vespasianus uralkodása alatt, 69-ben került Solvába, és 89-ig tartózkodott itt (LŐRINCZ-KELEMEN 1997, 178–180, Nr. 1., KOVÁCS 2005, Nr. 116.).

A temetőről, amelyhez a sírok tartoznak, már korábban is volt tudomásunk (MRT 5, 8/7. lh.). 1846-ban a 9. számú telken került elő egy csontvázas sír, Fusca, Bargatis liberta sírkövével. (CIL III, 10597, MÓCSY 1959, 247, Nr. 173., RIU 3, Nr. 791., KELEMEN 1980, 181.) A csontváz mellett két „könnyűvegcsét” (RÓMER 1866, 110.), azaz balsamariumot találtak. Fusca sírköve az I. századból való, a balsamariumok pedig feltételezhetően az 1. sír kis üvegcséjével azonos formák lehettek.⁵

A Bajcsy-Zsilinszky úti temető, amelynek további sírjairól csak építkezésekkel kapcsolatban lehet szó, feltételezhetően a korai földtábor (egyik) temetője volt, amely az I. század 2. felében – és a II. század elején volt használatban. A táborhoz vezető út mentén létesült, a Szent Tamás hegy DK-i lábánál, a katonaságon kívül az őslakosság is temetkezett ide. Megszűnése a vicus terjeszkedésével, és a kőtábor megépülésével kapcsolható össze, a castellum temetője a II. század elejétől a táborhoz közelebb fekvő, és már a kelták által is használt bánomi temető lett.

IV. Esztergom–Prímás sziget

A sziget É-i felében, a Duna parton elhelyezkedő, XI. században épült, Szűz Máriáról nevezett bencés apácakolostor feltárási munkálatai során, az épületmaradványok alatt lévő, már korábban is ismert késő kelta település több objektuma (gödrök, árkok) látott napvilágot.

2001-ben a kolostorudvar D-i fala közelében 3 kelta árok részlete, a középső ároktól D-re, 1 m-re pedig egy hamvasztásos sír maradványai kerültek elő. A –215 cm mélyen, sírfolt nélkül jelentkező edénytöredék halmaz körül és alatt kalcinált embercsontok apró töredékeit

észlelték a sárga agyagos talajban. A sírról dokumentáció nem készült. A mellékletek:

1. Tálka, S-profilú, omphalosos aljú, sárga és szürke színű, másodlagosan égett, enyhén deformálódott töredékekből ragasztva, M: 6,8 cm, Pá: 18,6 cm, Tá: 5 cm, leltározatlan (6. kép 1.) – 2. Csupor, pereme ívelten kihajlik, teste enyhén legömbölyített, kettős kónikus, a has törésvonalában enyhe barázdák, alja homorú, sárga és világos szürke, másodlagosan égett töredékekből összeállítva, M: 9,8 cm, Pá: 13,2 cm, Tá: 6,2 cm, leltározatlan (6. kép 3.) – 3. Urna, pereme ívelten kihajlik, ívelt nyakú, enyhe törésű kettős kónikus testű, alja hiányzik, vállán több soros barázdadíz, sárga és szürke színű, másodlagosan égett töredékek, tör. M: 10,2 cm, Pá: 9,8 cm, leltározatlan (6. kép 6.) – 4. Fazék, hordóalakú, sima, tagolatlan behajló, lekerekített peremű, vállán keskeny bordaléc ferde benyomkodásokkal díszítve, alja lapos. Sárgásszürke színű, korongolt, vastag falú, erősen kavics és homokszemcsés anyagú, M: 18,2 cm, Pá: 14,8 cm, Tá: 10,5 cm, leltározatlan (6. kép 5.) – 5. Fazék, hordóalakú, behajló, befelé rézsútós peremű, vállán keskeny, lapos bordaléc, ferde, keskeny ovális alakú benyomkodásokkal. Sárgásszürke színű, korongolt, erősen kavics és homokszemcsés anyagú, hiányos, töredékekben, M: cca. 16,6 cm, Pá: 14,2 cm, Tá: 10 cm, leltározatlan (6. kép 4.).

Az anyagban előfordul még egy világossárga kant-harosz szalagfülének töredéke (6. kép 7.) és egy sárgásszürke színű, ívelten kihajló peremtöredék (6. kép 2.).

A 6. kép 1. számú, S-profilú sárga kis tálka formája jól ismert késő kelta telepek anyagából, az esztergomi telepeken, hasonlóan Tabán–Gellérthegy anyagához (BÓNIS 1969, 176.), ez a legnagyobb számban előforduló edényforma. A LT–D korai és késői fázisában minden fazekas telepen gyártották, Esztergomban az ilyen sárga színű, kisméretű tálkák főleg a Kossuth utcai fazekas telepen készültek (KELEMEN 1999, 92, I. t. 14–15.), de a szentgyörgymezői és Löwy utcai kemencék anyagában is előfordulnak világos szürke színben. A 6. kép 2. számú peremtöredék egy hasonló S-profilú, de nagyobb méretű tálhoz tartozott.

A 6. kép 3. számú edény, amelynek törésvonala középre esik, és ugyanitt 2 barázda tagolja, átmenetet képez a kettős kónikus testű, néha gömbölyded hasú csuprok (HUNYADY 1942–44, 137–138, LXVIII. t. 17, LXIX. T. 1–2., HELLEBRANDT 1999, Pl. XLI, 12, XLIV, 9.), és a LT–D2 kori, félgömb alakú, hasukon barázdával tagolt, vagy sima hasú félgömb alakú tálkák (BÓNIS 1969, 178, Abb. 4, 28., 9, 11, 28, 18, 90, 39.) között. A miénkkel azonos darabot nem találtunk.

A 6. kép 4–5. számú fazék formája és díszítése az Esztergom környéki késő kelta anyag korongolatlan,

kagylóval soványított anyagú, hordó alakú fazekainak közlésével (HORVÁTH 1998, 68, Tab. 1, II–III. típus) vált ismertté. A korongolt változat most először kerül bemutatásra. A két fazék formája csak a perem alakításban tér el, az egyik fazék behúzott pereme belül ferdén metszett, míg a másik fazék pereme lekerékített. A díszítő bordaléc a vállon helyezkedik el, a plasztikus lécet hosszúkás, ovális, ferde benyomkodások díszítik. A két fazék közvetlen párhuzamai nagy számban a Szentgyörgymező II. telep anyagában fordulnak elő, de a Löwy utcai fazekas kemence és a Várhegy telep anyagában is található. (részben közölt anyag: KELEMEN 1987, 187–190, Pl. II.) Jól ismert ez a forma és hasonló díszítés Tabán és Gellérthegy anyagában (BÓNIS 1969, 187, Abb. 27, 13., 39, 6., 42, 12., 57, 13, 25., 62, 3., 93, 17–18., 95, 3., 96, 8., 104, 1–2.) is, ahol a szentgyörgymezői anyaghoz hasonlóan előfordul a ferde benyomkodásos ill. ferde bevágószerű dísz, sőt a korong alakú bütyök is a bordalécen. Bónis É. szerint ezek, a fésűs edények egyik variációjának tartott fazekak helyben készültek. Az edényeink kavics szemcsés anyaga valóban olyan, mint a fésűs díszű fazekaké, formájuk és díszítésük azonban kora vaskori eredetű. A kelta anyagban csak a LT–D korszakban jelenik meg, dák hatásra. A korongolatlan és korongolt változat együttes előfordulása a LT–D2 telepekre jellemző. A római telepek anyagában a korongolatlan változat igen, a korongolt változat nem fordul elő.

A 6. kép 6. számú kihajló peremű, szűk nyakú, enyhén kettős csonkakúp alakú korongolt kis urnának csak a felsőrésze maradt meg. Hunyady 12. típusával egyező forma (HUNYADY 1942–44, 146.), amely a LT–C-elején jelenik meg, nyújtottabb és zömökebb formában is előfordul. Edényünkhöz legközelebb ebből az időszakból egy kisméretű kéméndi edényt (HUNYADY 1942–44, VIII. t. 6.) látunk. A forma a LT–D-ben is meg van, alacsonyabb és magasabb, néha gömbölydedebb formában (HUNYADY 1942–44, XCI. t. 7–8, 10., XCIII. t. 4–7.), ezeknek vállán besímitott dísz van. A Tabán–Gellérthegy anyagában több, kihajló peremű, szűk nyakú edény található (BÓNIS 1969, 181, Abb. 16, 22., 31, 16., 20, 6, 11.) és a bordaköteg dísz is előfordul (BÓNIS 1969, Abb. 13, 17., 29, 16.).

A 6. kép 7. számú fültöredékről csak annyi állapítható, hogy nagy valószínűséggel pszeudokantharosshoz tartozott.

A sír edényei közül pontosabb korhatározó jelleggel csak a két hordó alakú fazék bír. Hordó alakú, korongolt fazék ugyan megtalálható a Kossuth utcai, LT–D1 korszakba keltezett fazekas telep anyagában (KELEMEN 1999, VIII. t. 16–18., IX. t. 1.), azok a darabok azonban finoman iszapolt, simított felületű szürke fazekak, amelyek nem helyben, sőt valószínűleg nem is Magyarországon készültek. A szigeti

fazekak párhuzamai csak LT–D2 telepek anyagában fordulnak elő, mennyiségi mutatók alapján valószínű, hogy a szentgyörgymezői telepen készítették kelta fazekasok a Kr.e. I. század 2. felében. Ez egyúttal a temetkezés korát is megadja. A temetőt eddigi ismereteink szerint csak az őslakosság használta, római temetkezésnek egyelőre nincs nyoma.

V. Esztergom–Eszperantó utca

1994-ben gázvezeték fektetésekor az Eszperantó utca 15. számú ház előtt egy hamvasztásos római kori sírt vágtak át.⁶ A múzeum a lelet előkerüléséről csak utólag szerzett tudomást, a már visszatemetett árok szélére kidobott földből néhány kalcinált csontdarabot, és az alábbi leleteket gyűjtöttük be:

1. Üvegkorsó felsőrésze, hasábos testű, pereme széles, vízszintes, nyaka rövid hengeres, válla lekerékített, rövid széles szalagfüle fésűs díszű, kék színű, tör. M: 11,4 cm, Pá: 7,2 cm, Ltsz: 95.270.1. (6. kép 8.) – 2. Terra sigillata tányér töredéke, Pó-vidéki, Consp. 20. típus, világos, keményre égett, sötét narancsvörös bevonata lepattogzó, hibás, applikált girland dísszel, fenyőág mintás levéllel, Á: 8,3 cm, Ltsz: 95.270.2. (6. kép 9.) – 3. Terra sigillata csésze töredékei, Pó-vidéki, Consp. 34. típus, 3 db, 2 töredék feketére égve, eredeti színe barnásvörös, keményre égett, bevonata jó minőségű, applikált delfin fejfel, belsejében körgyűrűben *planta pedis* bélyegző részlete: [L M] V, Tá: 5,6 cm, Ltsz: 95.270.4.1. (6. kép 10, 13) – 4. Terra sigillata csésze töredékei, Pó-vidéki, Consp. 34. típusú, 3db, 2 db másodlagosan feketére égve, eredeti színe barnásvörös, keményre égett, applikált dísz kis részletével (talán rozetta), M: 4 cm, Pá: 6,7 cm, Tá: 3,4 cm, Ltsz: 95.270.3. (6.kép 12) – 5. Terra sigillata csésze talptöredéke, Pó-vidéki, Consp. 34 típusú, világos anyagú, világos, narancsvörös, foltos bevonattal, belsejében körgyűrűben *planta pedis* bélyegző: L. M. V, Tá: 5,4 cm, Ltsz: 95.270.4.2. (6. kép 11) – 5. Agyagbögge, sima, kihajló peremű, gömbölyded hasú, vállán vékony barázdaköteg dísz, vörössárga színű, szürke foltos, másodlagosan égett, finoman iszapolt, töredékekben, M: 13,8 cm, Pá: 9,6 cm, Tá: 4,8 cm, Ltsz: 95.270.5. (6. kép 14) – 6. Agyagbögge, sima, kihajló peremű, gömbölyded hasú, vállán vékony barázdaköteg dísz, alja belül domború csigavonalas, szürke színű, másodlagosan égett, M: 13,8 cm, Pá: 9,5 cm, Tá: 4,8 cm, Ltsz: 95.270.6. (6. kép 15).

A hamvasztásos sírtól cca. 4 m-re, Ny–ÉNy-ra, egy csontvázas sír néhány csontdarabját figyeltük meg. A sírtól K–DK felé haladó árokban nem volt nyoma temetkezésnek, a lelőhelyen korábban nem került elő római leletanyag.

A sír hasábos testű, legömbölyített vállú, rövid hengeres nyakú, szalagfüles üvegkorsója gyakori típus Pannoniában, I. század végi – II. századi hamvasztásos sírokban, tumulusokban (BARKÓCZI 1988, 174–178, 167/c típus., PALÁGYI – NAGY 2000, 134–135, Taf. XIV, 3–6.). A dunántúli halomsírokban megjelenő, valószínűleg aquileiai származású hasábos üvegkorsók nyúlankabb testű (Isings 50b típus) példányai közül a mi darabunk – elsősorban a fül formája alapján – a mezőszilasi VIII. halomból származó (KISS 1957, 48, VII. 3.) és az inotai 1. halomban előkerült korszakkal (PALÁGYI 1981, 20, Taf. I. 2–3.) állítható azonos csoportba. Edényünk testének nagy része hiányzik, ezért magassága alapján nem besorolható, de keskeny alakja szerint, egy tatai darab példájára (BARKÓCZI 1988, Nr. 418.), magasabb formák közé tartozhatott. Korát pontosan meghatározzák a vele együtt előkerült Pó-vidéki terra sigillaták. Az applikált díszű Consp. 20. típusú tányér és a Consp. 34. típusú, L–M–V bélyeges csészek L. MAG. VIRILIS csoportjához köthetők, amelyeket Claudius korától a Flaviusok koráig állítottak elő, és a tartomány katonai megszállását követő Flavius-kori limestábor-rendszer kiépítésével a Duna mentén is megjelentek. A sigillatákat É-Itáliában még a II. század 1. felében is gyártották, pannoniai forgalmukat Domitianus korától visszaszorította a délgalliai piac. Észak Itáliában több műhely működött, a mi darabjaink közül a Consp. 20. típusú tányér és a 6. kép 11. számú, Consp. 34. típusú csésze valószínűleg a Fabrikat E, a 6.kép 10, 12, 13. számú Consp. 34. típusú csészek a Fabrikat A2 terméke lehet.⁷

A két agyagbögge az üvegkorsóval és a terra sigillatákkal azonos időszakba sorolható, formai párhuzamait a Bajcsy Zs. úti 3. sír edényénél már említettük. Ez a két kis bögre annál finomabb kivitelű, nem látشانak helyi készítménynek, lehet, hogy szintén É-Itáliából kerültek ide.

Solva korai táborát a Várhegyen talán már Vespasianus uralkodása előtt, de Vespasianus alatt biztosan megépítették. (GABLER 1977, 150.) Az újabb feliratos anyagnak köszönhetően (VISY 1989, 29–35, Nr. 3., LŐRINCZ 1993, 297., LŐRINCZ 2001, 269, Nr. 376., KOVÁCS 2005, Nr. 115., és LŐRINCZ – KELEMEN 1997, 178–180, Nr. 1., LŐRINCZ 2001, 269, Nr. 375., KOVÁCS 2005, Nr. 116.) már ismerjük első helyőrségét is, a cohors I Augusta Ituraeorum 69–89 között tartózkodott Solvában. A lelőhelyen korábban nem került elő római leletanyag, valószínűsíthető, hogy itáliai import anyaga nem bennszülött, hanem katonai temetkezéshez kapcsolható. A Várhegytől és a lokalizált kora római temetőktől távol eső Flavius kori hamvasztásos sír keletkezésére egyelőre nem találtunk magyarázatot.

Jegyzetek:

- 1 Az összes hamvasztásos sír csont anyagának meghatározásáért Merczi Mónikának tartozom köszönettel.
- 2 Kelemen M., ArchÉrt. 114–115, (1987–1988) 266.
- 3 Kelemen M., RégFüz. Ser. I. No. 48. (1997) 37.
- 4 A leletmentés során a sírok feletti rétegből olyan telepanyag került elő, amelyben késő kelta típusú edények, terra sigillata töredékek, Dr. 6B típusú amphoratöredék, vörös sávfestéses és márványozott festésű, fogaskarcolt díszű sárga és szürke edények, kagylós anyagú korongolatlan fazekak kerültek elő. Az anyag (Ltsz: 95.12.1–23.26) a II. század 1. felétől fennálló vicus területét, az ugyanitt talált, agyagba rakott kőfal részlete, néhány cserép és II. Constantinus (330–335) érem a vicus IV. századi területét jelzi.
- 5 Az EBM gyűjteményében 55.1618.1 leltári számon található, Isings 8. típusú, kék színű balsamarium talán ezek egyike.
- 6 Kelemen M., RégFüz. Ser. I No.48. (1997) 37.
- 7 Terra sigillatáink ismérveit Gabler D. savariai anyag elemzése alapján állítottuk össze: GABLER 2002, 66, 78–79, 86–87, 89–90.

Irodalom:

- ALEXANDRESCU 1980
Alexandrescu, D.A.: La nécropole gète de Zimnicea. Dacia 24 (1980) 93–126.
- BARKÓCZI 1988
Barkóczi, L.: Pannonische Glasfunde in Ungarn. StudArch 9 (1988)
- BÁNKI 1998
Bánki, Zs.: Kelten- und Eraviskengräber in Sárbogárd. ComArchHung (1998) 65–98.
- BENADIK 1957
Benadik, B.: Archeologicky material a jeho hodnotenie. – Das archäologische Material und seine Auswertung. In: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku – Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei. ArchSlov. I. Bratislava (1957) 11–200.
- BENKŐ 1962
Benkő, A.: Üvegcorpus. RégFüz. Ser: II–11. (1962)
- BÓNIS 1942
B. Bónis, É.: A császárkori edénművesség termékei Pannoniában. — Die kaiserzeitliche Keramik in Pannonien. DissPan II/20 (1942)
- BÓNIS 1960
Bónis, É.B.: Römerzeitliche Gräber in Halimba. Fola 12 (1960) 91–110.
- BÓNIS 1969
Bónis, É.B.: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. ArchHung 47 Budapest (1969)
- BÓNIS 1970
Bónis, É.B.: A brigetioi sávos kerámia. — Die streifenverzierte Keramik aus Brigetio Fola 21 (1970) 71–86.
- BUDINSKY-KRICKA – LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990
Budinsky-Kricka, V. – Lamiová-Schmiedlová, M.: A late 1st century B. C. – 2nd century A. D. cemetery at Zemplin. SIA 38 (1990) 245–344.
- BUÓCZ 1961
Buócz, T.: Korarómai sírok a szombathelyi Rumi úton — Frühromische Gräber in Szombathely, Rumi Strasse. ArchÉrt 88 (1961) 219–239.
- Consp.
Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. (Ettlinger, E. – Hedinger, B. – Hoffmann, B. – Kenrick, Ph. – Pucci, G. – Roth-Rubi, K. – Schneider, G. – von Schnurbein, S. – Wells, C. – Zabehtlicky-Schef-fenegger, S.) Mat. zur. röm.-germ Keramik 10. Bonn (1990)
- CRİŞAN 1969
Crişan, I.H.: Ceramica daco-getica cu speciala privire la Transilvania. Bucuresti (1969)
- CRİŞAN 1978
Crişan, I.H.: Ziridava. Arad (1978)
- FILIP 1956
Filip, J.: Keltové ve středni Europe. Praha (1956)
- GABLER 1977
Gabler, D. – Lőrincz B.: A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. — Some remarks on the history of the Danubian limes of the first and second century. ArchÉrt 104 (1977) 145–175.
- GABLER 2002
Gabler, D.: A savariai városfal építési ideje a terra sigillaták tükrében. In: Buócz T. – Gabler D.: Savariai városfal. A városfal építési ideje a terra sigillaták tükrében. Sárvár, 2002, 59–132.
- HELLEBRANDT 1999
Hellebrandt, M.: Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary. Budapest (1999)

- HORVÁTH 1973**
Horváth, L.: Kelta sírok Sávolyon. – Celtic graves in Sávoly. SMK 1 (1973) 281–288.
- HORVÁTH 1979**
Horváth, L.: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. – The Celtic and Roman cemetery at Magyarszerdahely. ZGY 14 (1979) 5–186.
- HORVÁTH 1987**
Horváth, L.: The surroundings of Keszthely. Transdanubia 1. Ed. by T. Kovács, É. Petres and M. Szabó. Corpus of Celtic Finds in Hungary I. Budapest (1987) 63–178.
- HORVÁTH 1998**
Horváth, F.: Handgeformte spätkeltische und römische Keramik in Esztergom und in ihrer Umgebung. Alba Regia 27 (1998) 65–81.
- HUNYADY 1942–44**
Hunyady, I.: Kelták a Kárpátmedencében I-II. – Die Kelten im Karpátenbecken I-II. DissPan II/18. Budapest (1942, 1944)
- ISINGS**
Isings, C.: Roman Glass from Dated Finds. Groningen/Jakarta (1963)
- JOVANOVIĆ 1988**
Jovanović, M. – Jovanovic, B.: Gomolava, Late La Tene settlement. Novi Sad-Beograd (1988)
- KELEMEN 1980**
Kelemen, M.H.: Adatok Esztergom koracsászárkori településtörténetéhez. In: Komárom megye története I. Komárom (1980) 167–192.
- KELEMEN 1987**
Kelemen, M.H.: Komárom county I. Transdanubia 1. Ed. by T. Kovács, É. Petres and M. Szabó. Corpus of Celtic Finds in Hungary I. Budapest (1987) 179–230.
- KELEMEN 1999**
Kelemen, M.H.: Az Esztergom-Kossuth Lajos utcai későkelta fazekaskemencék. – Die spätkeltischen Töpferofen in der Lajos Kossuth Strasse in Esztergom. KEMK 6 (1999) 89–118.
- KISS 1957**
Kiss, Á.: A mezőszilasi császárkori halomsírok. – Die kaiserzeitlichen Hügelgräber von Mezőszilas. ArchÉrt 84 (1957) 40–53.
- KOCZTUR 1991**
Kocztur, É.V.: Kora császárkori temető Solymáron. – Frühkaiserzeitliches Gräberfeld in Solymár. StComit 21 (1991) 171–334.
- KOVÁCS 2005**
Kovács, P.: Tituli romani in Hungaria reperti. Budapest-Bonn (2005)
- LŐRINCZ 1993**
Lőrincz, B.: Zur Herkunft eines Soldaten der cohors I Augusta Ituraeorum. ZPE 95 (1993) 297–299.
- LŐRINCZ 2001**
Lőrincz, B.: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit I. Die Inschriften. Wiener Archäologische Studien 3. Wien (2001)
- LŐRINCZ–KELEMEN 1997**
Lőrincz, B. – Kelemen, M.H.: Neue römische Inschriften aus Esztergom-Solva. Klio 79 (1997) 178–193.
- MRT 5**
Horváth, I. – Kelemen, M.H. – Torma, I.: Komárom Megye Régészeti Topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. – The archeological site survey of Komárom county. Esztergom and the Dorog district. MRT 5 Budapest (1979)
- MÓCSY 1954**
Mócsy, A.: Korarómai sírok Szombathelyről. – Frühromische Gräber in Savaria (Szombathely) ArchÉrt 81 (1954) 167–191.
- MÓCSY 1959**
Mócsy, A.: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest (1959)
- PALÁGYI 1981**
Palágyi, S.K.: Die römischen Hügelgräber von Inota. Alba Regia 19 (1981) 7–93.
- PALÁGYI–NAGY 2000**
Palágyi, S. K. – Nagy, L.: Római kori halomsírok a Dunántúlon. Veszprém (2000)
- PIČ 1906**
Pič, J. L.: Le Hradischt de Stradonitz en Bohem. Leipzig (1906)
- PINGEL 1971**
Pingel, V.: Die glatte Drehscheiben Keramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 4. Wiesbaden (1971)
- RÓMAI ÜVEGEK**
Római üvegek – Die römische Glasfunde. Sammlungen des Kuny Domokos Museums 2. Tata (é. n.)
- RÓMER 1866**
Rómer, F.: Magyar régészeti krónika. ArchKözl VI. (1866) 98–111.
- RIU 3**
Barkóczi, L. – Soproni, S.: Die römischen Inschriften Ungarns 3. Budapest-Bonn (1981)
- SCHÖNBERGER 1952**
Schönberger, H.: Die Spätlaténezeit in der Wetterau. SJ 11 (1952) 21–130.
- SZABÓ 1971**
Szabó, M.: Kelta fibula Déloson. – A Celtic fibula on Delos. AntTan 18 (1971) 37–45.
- SZŐNYI 1995**
Szőnyi, E.T.: Die einheimische Keramik von der frühkaiserzeitlichen Siedlung Győr-Ménfőcsanak. In: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet von Ausklang der Laténe-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Brno-Nitra (1995) 217–223.
- TODOROVIĆ 1972**
Todorović, I.: Praistorijska Karaburma I. Nekropola mladege gvozdenog doba. - Prehistoric Karaburma I. The necropolis of the later iron age. Beograd (1972)
- VISY 1989**
Visy, Zs.: Neue römische Inschriftsteine aus Pannonien. Specimina Nova I. (1989) 25–42.
- WOZNIAK 1975**
Wozniak, Z.: Die Kelten und die Laténezeit auf den thrakischen Gebieten. In: The Celts in Central Europe. Székesfehérvár (1975) 177–183.

Late Celtic and early Roman cremated burials from Esztergom

In the vicinity of Esztergom, the favourable geographical position of the area led to the development of an important settlement during the Celtic period with an oppidum (Várhegy) in its centre. The settlement is situated next to an important water course and at the cross-road of land roads. Romans recognised the strategic importance of Várhegy, which is situated north of the river crossing of the Danube and they established one of the early military camps of the Danube limes. The first castellum of Solva was built during the time of Vespasianus at the latest; its first garrison was cohorts I Augusta Ituraeorum. The assessment of almost four hundred graves from late Roman cemeteries excavated during the last few decades has recently been completed. The grave goods of the cremated graves that are outlined in this paper were found in two late Celtic cemeteries and in three late Celtic early Roman cemeteries (Fig. 1.).

I. Bánom: In 1978 at Martsa Alajos street 5 during a house building two cremated burials came to light. The first grave (1.) had an oval shape and its sides were burnt. In this grave a coin of Trajan was found from AD 100 (BMC 740). Also an iron plate, an iron torque fragment, iron nails, an iron mount, „Soldatenteller“, „Faltenbecher“, two-handed red painted vessel and a lower part of a „firmalamp“ were found (Fig. 2. 1–10.). The second (2.) grave was rectangular-shaped, also with burnt sides. In this grave apart from one iron nail late Celtic ceramics were found such as bowls with an S profile, secondary burnt graphitic pots with smoothed and combed surface, and some Roman sherds from a broken plate with an inverted rim and also fragments of a brownish-reddish painted bowl (Figs. 2. 11–16.; 3. 1–5.). After examining the area only traces of disturbed graves were found showing calcined bones and as a scattered find a small handleless cup was also collected (Fig. 3. 6.). The hollow iron plate and a fragment of an iron torque from the first grave (1.) are not considered to be a part of the grave. It is assumed that they belonged to an earlier grave and were left at the place where the dead were cremated. Later they became incorporated into the examined grave (1.) together with the remains of the bonfire. The first grave (1.) can be dated to the

beginning of the 2nd century. The first (1.) and second (2.) graves represent an early cemetery of the late Celtic oppidum of Várhegy and early cemetery of Solva castellum.

II. Eastern slope of Bánom mound: In the excavated late Roman cemetery, a cremated late Celtic grave was found that was disturbed by a later burial. In the presumably oval grave there was an urn, a bowl with inverted rim, a small handmade cup and a pot with combed decoration. In the bowl there was a little calcined bone and above the bones there were two iron bracelets (Fig. 3. 7–12.). In the vicinity of a late Roman burial (grave 85), but outside any grave, iron objects were found such as a spearhead, a razor and a pair of scissors (Fig. 3. 13–15.). These three objects are characteristic grave goods of late Celtic burials although in the examined cemetery these finds cannot be associated with a grave. Thus they cannot certainly be considered as grave goods although there is a possibility that they may have been part of a symbolic grave. In excavating the late Roman burials of the cemetery, further finds came to light such as a well preserved spiral-looped bronze wire fibula (Fig. 3. 16.) and late Celtic secondary burnt pottery fragments (Fig. 4. 1–29.). These objects belong to cremated burials which were disturbed during the Roman period and modern Age. The finds can be dated to LT–D and probably represent a small late Celtic cemetery that was used only by the Celts. The existence of this cemetery was unknown to researchers prior to this excavation.

III. Bajcsy-Zsilinszky street 5: In 1994 three cremated burials came to light during building construction. The vessels of the first (1.) and second (2.) graves were found by workers but the third (3.) grave was excavated after removing a gravestone which was found close to it. In the first (1.) grave there was a handmade, shell-tempered, egg-shaped urn with finger-impressed rib decoration and a cup the handle of which was missing. Within the urn on top of the calcined bones there was a blue (Isings 8. type) balsamarium (Fig. 4. 30–32.). In the second (2.) grave there was an urn with a biconical body decorated with smoothed wavy lines (Fig. 5. 1.). In the urn calcined

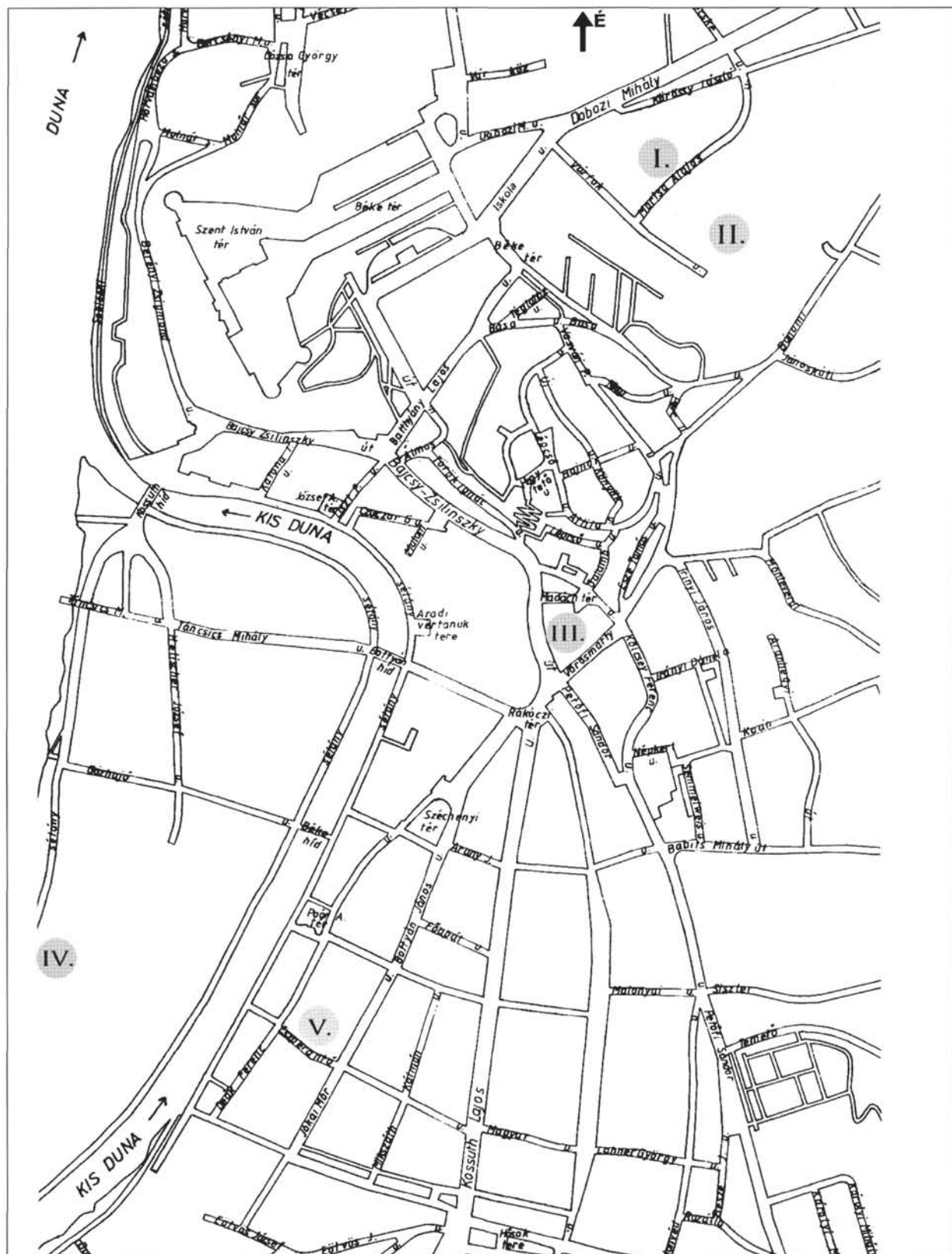
bones of a middle-aged person were found. The third (3.) grave was rectangular-shaped and contained a cremated burial together with broken and incomplete vessels. There was one grey smoothed urn with an out-flaring rim, a handleless cup with horizontal grooved decoration on its shoulder, a yellow jar with red painted bands on its belly and a handmade, shell-tempered pot with an outflaring rim. According to the blue balsamarium in grave 1 and the vessels of the transitional period of late Celtic – early Roman age (handmade and wheel-thrown Celtic urns and provincial Roman forms) the graves can be dated to the end of the 1st and beginning of 2nd centuries. Close to the third (3.) grave a headstone was found (Fig. 7.). The headstone belonged to Julio's son Crescens who was a soldier in cohorts I Augusta Ituraeorum. He died in age 43 after serving 23 years in the army. The cohorts arrived to Solva in 69 and remained there until 89. This archaeological site was already known. In 1846 in the neighbouring ground an inhumation came to light with two glass balsamarium and with a headstone of Fusca, Bargatis liberta from the 1st century. The cemetery is situated by a road that lead to the castellum. The cemetery was established under Flavius and it remained in use until the beginning of the 2nd century.

IV. Prímás island: The remains of a late Celtic settlement came to light during the excavation of the 11th century Benedictine convent. In 2001, at a depth of 215 cm, a cremated burial was found with small fragments of calcined human bones and broken incomplete vessels. There were several finds in the

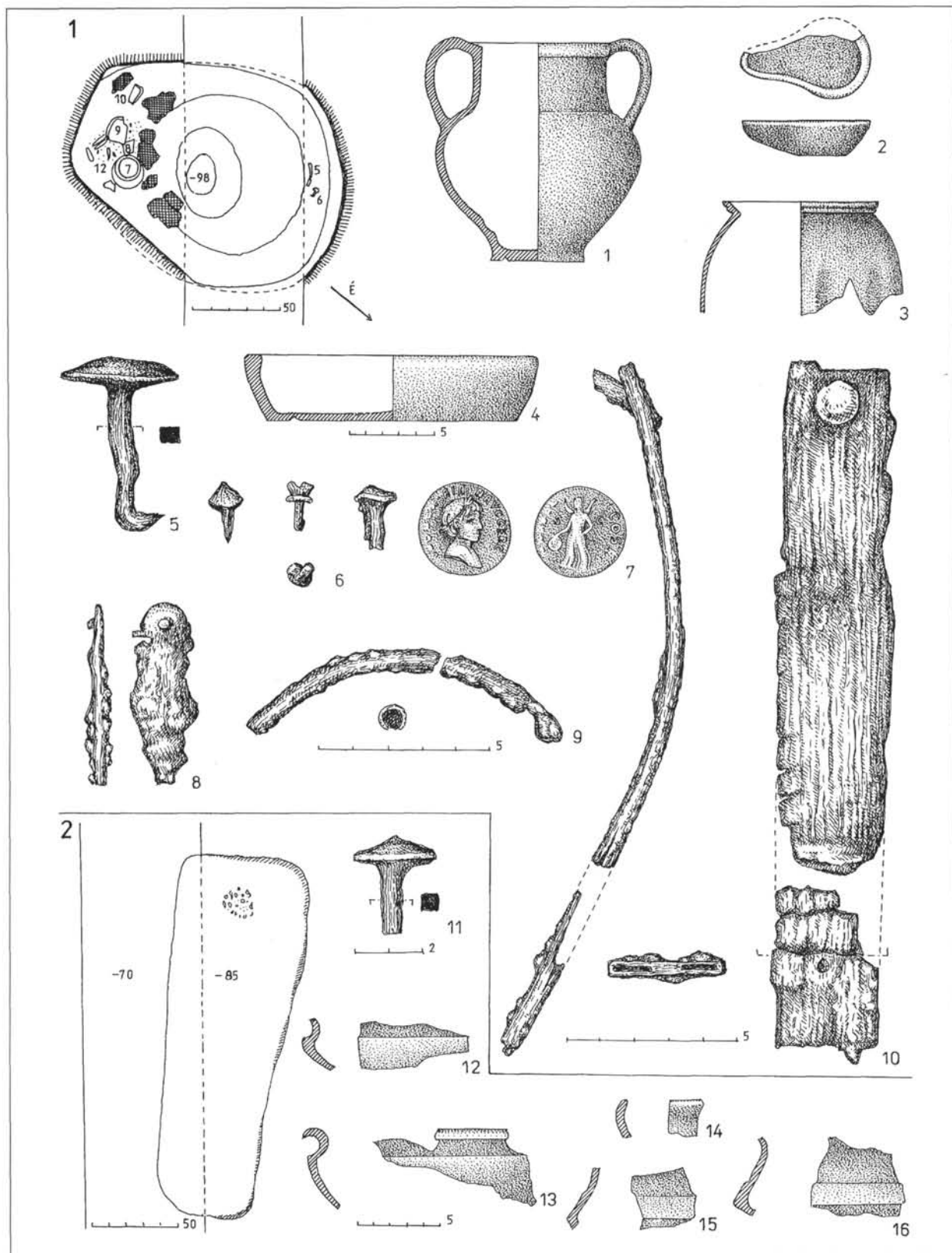
grave such as a bowl with an S profile, a small pot, an urn with grooved shoulders, two wheel-made barrel-shaped pots with an applied finger-impressed rib on their shoulder and a handle fragment of a kantharos (Fig. 6. 1–7.). Amongst these finds the barrel-shaped vessels only appear in the material culture of LT–D settlements. The grave can be dated to the second half of the 1st century BC and belonged to a small late Celtic cemetery. The majority of the cemetery was destroyed when the monastery was built. Roman grave goods were not found in the excavated area.

V. Eszperantó street: In 1994 when a gas pipe was laid, a cremated burial was disturbed. In the grave together with calcined bone fragments there was an upper part of a north Italian blue glass pitcher with quadrate body. It is decorated with applied garland motif. A fragment of a Consp. 20. type Samian (terra sigillata) plate and fragments of three Consp. 34. type Samian cups with applied decoration also came to light. One of them has an L·M·V stamp and another probably had the same stamp but it is fragmented. There were also two small handleless cups with grooved decoration on their shoulders. Considering the north Italian blue glass pitcher and the Samian wares from the region of river Po, the grave can be dated to the period of Flavius. From this site no finds were found prior to this excavation. The grave contained only Roman imported finds. For this reason it is considered that it was a burial of a soldier of the first garrison of Solva.

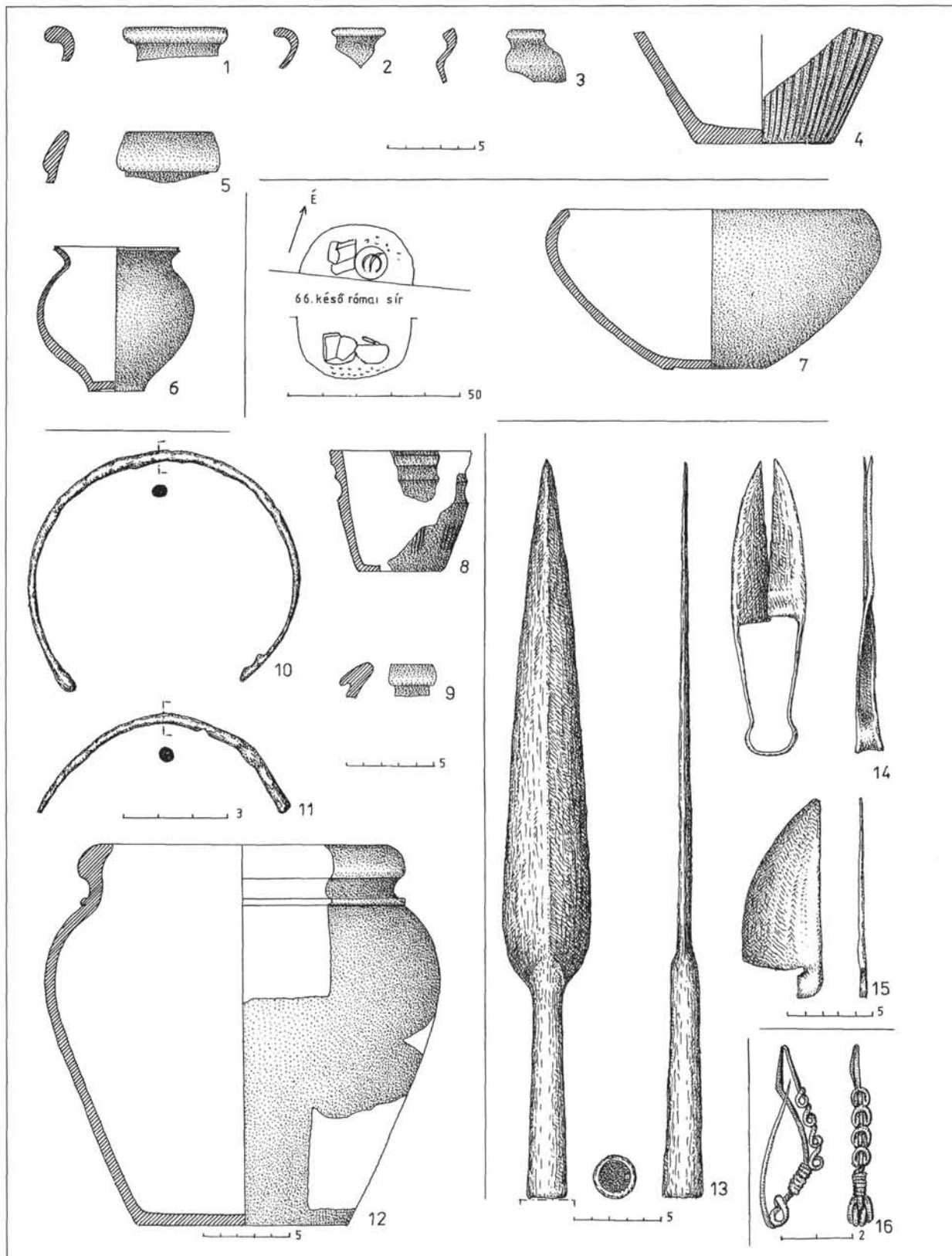
Translated by Attila Kreiter

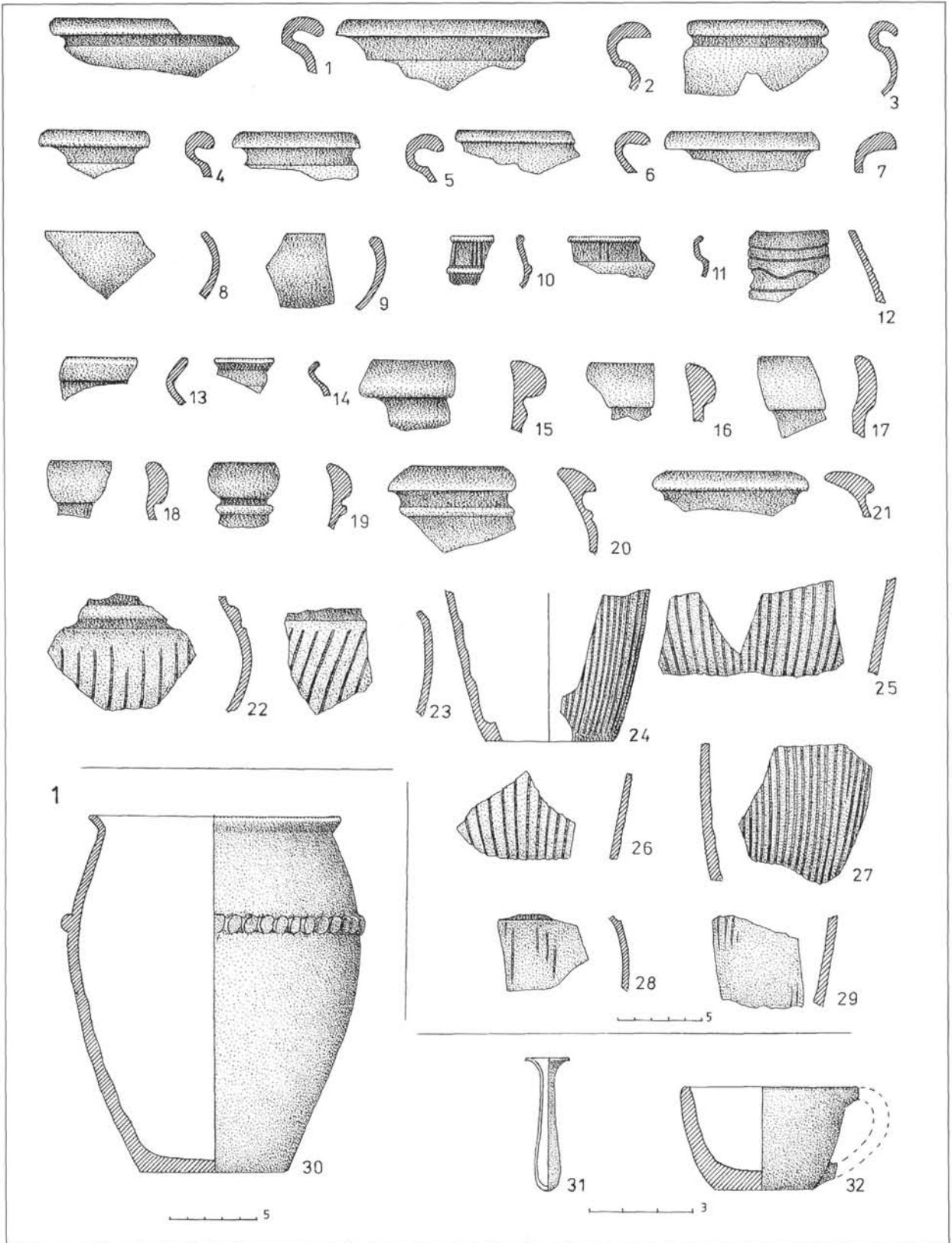
1. kép: Késő kelta és kora római kori hamvasztásos sírok lelőhelyei
 Fig. 1: Archaeological sites of Late Celtic and Early Roman cremated graves

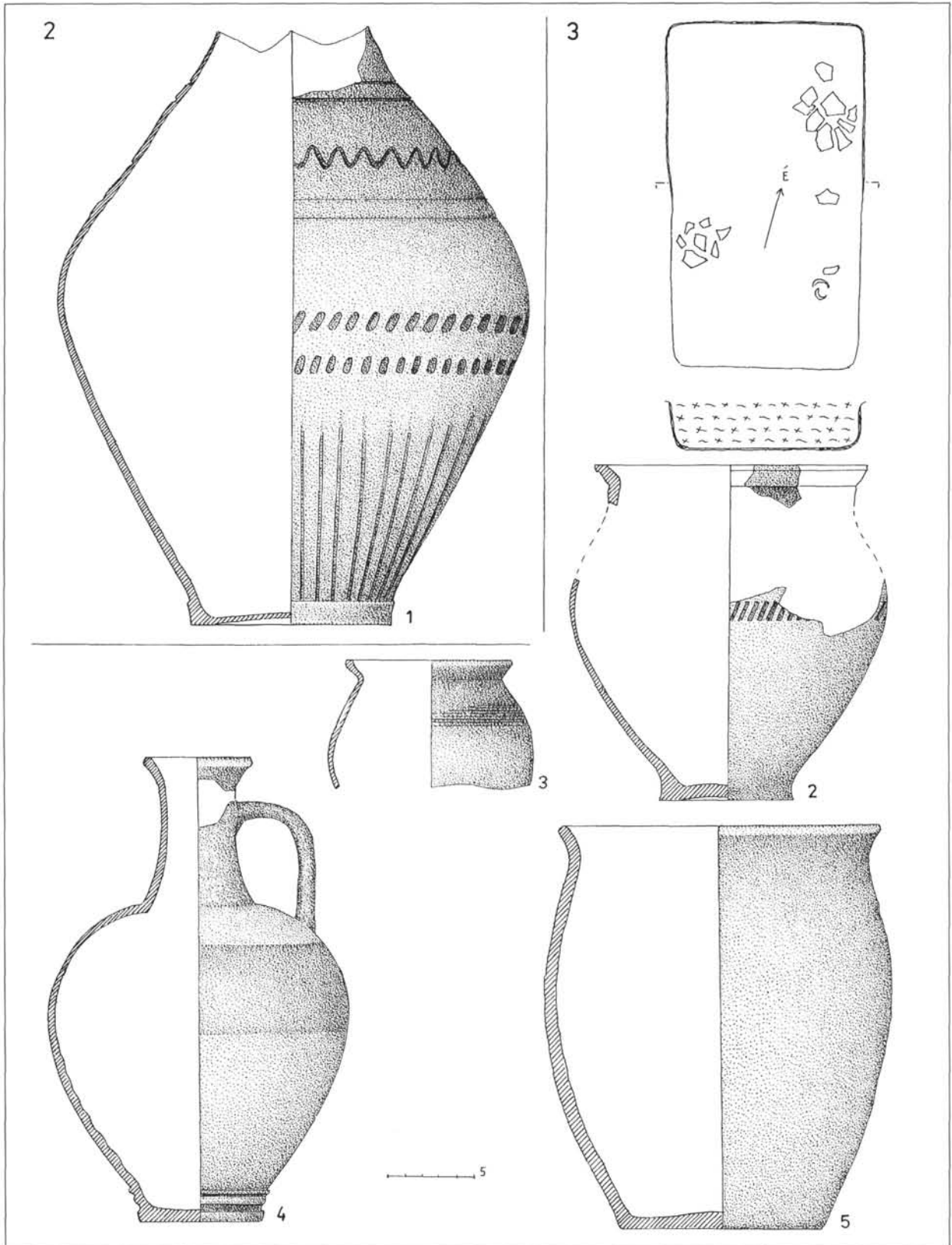
2. kép: 1–10: I. Esztergom-Bánom, 1. sír; 1–16: I. Esztergom-Bánom, 2. sír
 Fig. 2: 1–10: I. Esztergom-Bánom, grave 1; 1–16: I. Esztergom-Bánom, grave 2

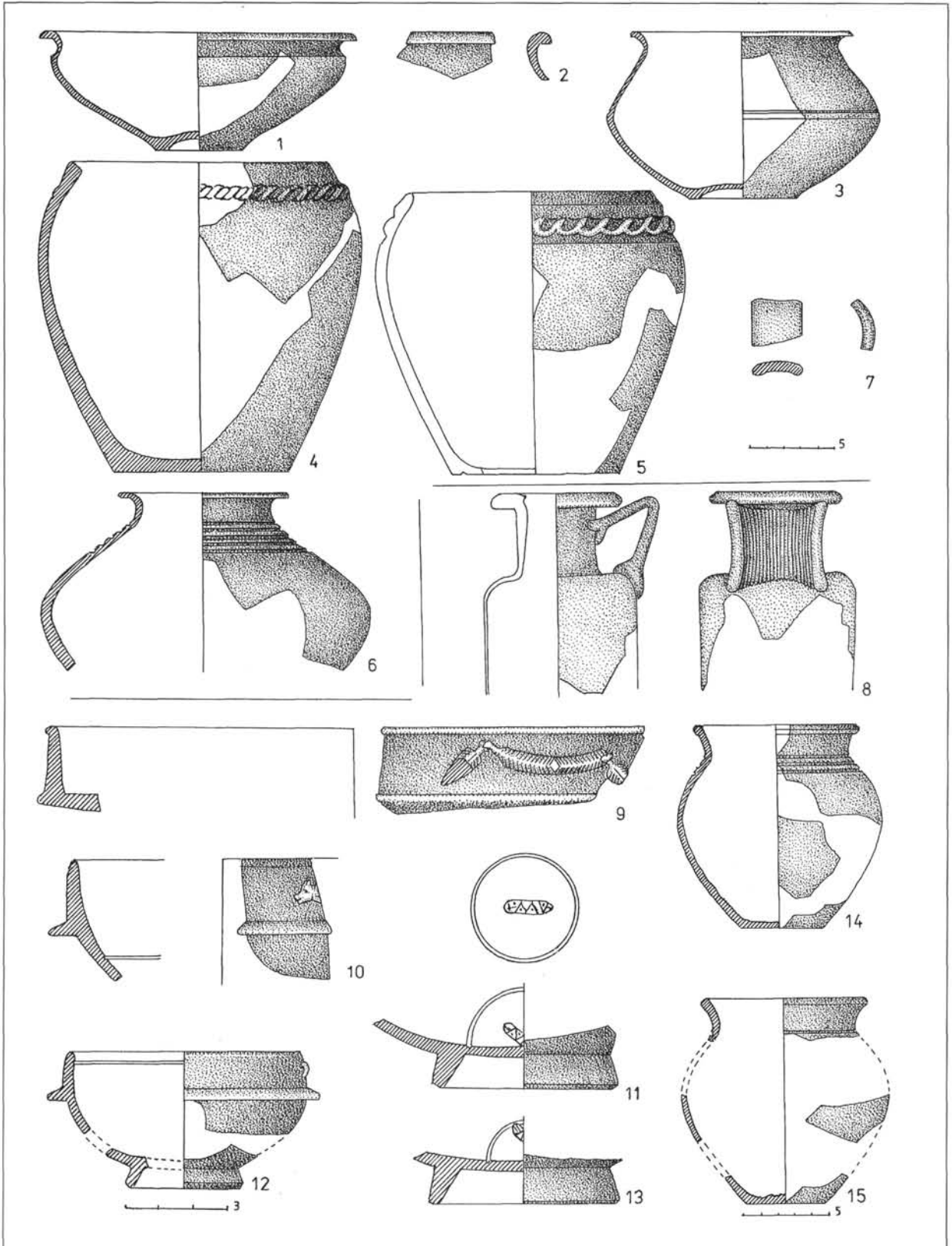
3. kép: 1-4: I. Esztergom-Bánom, 2. sír; 6: I. Esztergom-Bánom, szórvány; 7-16: II. Esztergom-Bánomhegy K-i lejtője
 Fig. 3: 1-4: I. Esztergom-Bánom, grave 2.; 6: I. Esztergom-Bánom, scattered finds; 7-16: II. Eastern slope of Esztergom-Bánomhegy

4. kép: 1–29: II. Esztergom–Bánomhegy K-i lejtője; 30–32: III. Esztergom–Bajcsy-Zsilinszky u. 5., 1. sír
 Fig. 4: 1–29: II. Eastern slope of Esztergom–Bánomhegy; 30–32: III. Esztergom–Bajcsy-Zsilinszky u. 5., grave I

5. kép: 1: III. Esztergom-Bajcsy-Zsilinszky u. 5., 2. sír; 2-5: III. Esztergom-Bajcsy-Zsilinszky u. 5., 3. sír
 Fig. 5: 1: III. Esztergom-Bajcsy-Zsilinszky u. 5., grave 2., 2-5: III. Esztergom-Bajcsy-Zsilinszky u. 5., grave 3

6. kép: 1–7: IV. Esztergom–Prímás sziget; 8–15: V. Esztergom–Eszperantó u.
 Fig. 6: 1–7: IV. Esztergom–Prímás sziget; 8–15: V. Esztergom–Eszperantó u.

7. kép: Crescensnek a cohors I. Augusta Ituraeorum katonájának sírköve a Bajcsy-Zsilinszky utcából
Fig. 7: Headstone of Crescens who was a soldier in cohors I Augusta Ituraeorum from Bajcsy-Zsilinszky street

